

A lokális ballada: beszédmód és kontextus⁶⁷

Tematika: a romániai magyar balladakutatás; a népballadák előadása; a népballada mint verses-énekes beszédmód; forgatókönyvek; esemény és reprezentáció; beleértési tartományok; a ballada mint emlékezési alakzat; a ballada mint lokális emlékezet.

Terminológia: lokális népballada, verset és éneket felhasználó beszédmód, forgatókönyv, emlékezési alakzat, emlékezetközösség, beleértési tartomány.

A balladakutatás

A 19. és a 20. század közepe közötti kutatás új balladatípusok és -változatok feltárására vállalkozott. A tipológiai szemlélet a földrajzi szemlélettel egészült ki. A kibontakozott népköltészeti kutatás korán felfedezte a székelyföldi népballadákat. A száz évet átfogó korszakban a balladák gyűjtésében, kutatásában és népszerűsítésében jelentős szerepet vállalt Kriza János és köre, Arany László, Gyulai Pál, Orbán Balázs, Benedek Elek, Sebesi Jób, Versényi György, Mailand Oszkár, Kanyaró Ferenc és köre, Szabó Sámuel és köre, Seprődi János, Vikár Béla. A népballadák zenei stílusának elemzését Vikár Béla, Seprődi János, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lajtha László végezte el a 20. század első felében.

Petrás Ince János az 1840-es években klézsei népballadákat jegyzett le. Kriza János 1863-ban megjelent *Vadrózsák* című gyűjtése Háromszékről és Erdővidékről hat népballadát tartalmazott. Arany László és Gyulai Pál gondozásában 1882-ben jelent meg a *Székelyföldi gyűjtés* című kötet (Kriza J.–Orbán B.–Benedek E.–Sebesi J. 1882). A kötetben található Kriza János hagyatékának *Balladák és rokonneműiek* fejezete, amely 28 balladaszöveget tartalmaz. Benedek Elek 1885-ben megjelent *Székely népmesék és balladák* című gyűjteménye három népballadát közölt. Mailand Oszkár *Székelyföldi gyűjtés* című gyűjteménye 1905-ben öt székelyföldi népballadát tett közzé. Jankó János *Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe* című néprajzi monográfiája 1893-ban három népballadát közölt. Domokos Pál Péter a két világháború közötti időben örökölte meg a moldvai csángó néphagyományokat, közöttük a népballadákat is.

⁶⁷ Közölve: A lokális emlékezet: beszédmód és kontextus. In: GAGYI József (szerk.): *Emlékezet és kommunikáció. Narratívák az egyéni, a társas és a közösségi identitás teremtésében*. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2007, 15–38. Korábbi változatok: A lokális ballada: beszédmód és kontextus. In: ANDRÁSFALVY Bertalan – DOMOKOS Mária – NAGY Ilona (szerk.): *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. III. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004, 295–324. Jelen szöveg az alapszöveg bővített változata. Szintén a lokális események verses feldolgozásáról: Népballadák a lokális történelem regiszterében. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2002, 124–146.

A 20. század közepétől napjainkig a romániai magyar balladakutatás eredményeit a következő kutatók gazdagították: Albert Ernő és köre, Almási István, Antal Árpád, Bura László, Faragó József, Kallós Zoltán, Olosz Katalin, Pozsony Ferenc, Ráduly János. Az időszak balladakutatásában három alapvető paradigma érvényesült.

1. A balladakutatás és -kiadás egyik paradigmája a regionális és lokális balladarepertoárrok feltárása.

A Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Osztályának kutatói 1949–1953 között nyolc gyűjtőutat tettek a moldvai csángó településekre. A kiszállások során közel 1500 népzenei alkotást regisztráltak, népdalokat, népballadákat, alkalomhoz kötött dalokat és táncdallamokat. E gyűjtésből 1954-ben 30 balladatípus 54, kottával ellátott változata látható napvilágot, *Moldvai csángó népdalok és népballadák* címmel. A balladaszövegeket Faragó József, a dallamokat Jagamas János és Szegő Júlia gondozta (Faragó J.–Jagamas J.–Szegő J. 1954). Az 1980-as években Seres András gyűjtött népdalokat és népballadákat a moldvai csángó térségben (Seres A.–Szabó Cs. 1991).

Konsza Samu *Háromszéki magyar népköltészet* című gyűjteménye 45 népballadát tartalmazott (Konsza S. 1957). Szenik Ilona, Almási István és Zsizsmann Ilona *A lapádi erdő alatt* című gyűjteményében 6 népballada szerepel (Szenik I.–Almási I.–Zsizsmann I. 1957). Kovács Ferenc *Iratosi kertek alatt* című gyűjteménye 11 népballadát tett közzé (Kovács F. 1958). Imets Dénes *Repülj, madár, repülj* című menasági gyűjtése 22 népballadát tartalmaz (Imets D. 1970).

Kallós Zoltán több évtizedes terepmunka során moldvai, gyimesvölgyi, aranyosszéki, mezőségi és kalotaszegi balladákat rögzített. A gyűjtés reprezentatív része 1970-ben jelent meg, *Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák* címmel. A kötet 101 szöveg-típust tartalmaz 259 változatban. A szöveggözlés a régi stílusú balladák fejezetébe sorolja a klasszikus balladákat, a történelmi vonatkozású klasszikus balladákat, a klasszikus vígballadákat és románcokat, az új stílusú balladák fejezetébe a betyárballadákat, a megrendítő helyi eseményekhez fűződő balladákat, a ballada- és románc-elemeket tartalmazó régi és újabb dalokat. A kötet zárófejezete közli az egyes balladatípusok dallamát (Kallós Z. 1970). 1974-ben a zenei anyag 4 hanglemezen jelent meg. 1996-ban Kallós Zoltán közreadta a 8 hangkazettával kísért *Ez az utazólevelem. Balladák új könyve* című válogatást (Kallós Z. 1996). 2004-ben – népmesék kíséretében – a lészpedi Demeter Antiné János Anna 7 népballadáját tette közzé (Kallós Z. 2004).

Albert Ernő Háromszéken végzett balladagyűjtést. 1954-től a gyűjtésbe bevonta kö-zépiskolás diákjait is. A mozgalom végeredménye az a gyűjtemény, amely 1973-ban *Háromszéki népballadák* címmel jelent meg. A kötet 14 klasszikus népballada 70 változatát, 4 történelmi, bujdosó- és rabének 20 változatát, 19 betyárballada 70 változatát, 26 új stílusú ballada 134 változatát, valamint 27 helyi ballada 130 változatát tartalmazza. A kötet az első olyan gyűjtemény, amely nagy mennyiségű helyi balladát adott közre (Albert E. 1973).

A kibédi balladarepertoárt Ráduly János tárta fel, az 1960–1970-es évek fordulóján. A *Kibédi népballadák* című gyűjteményben 14 klasszikus népballada 49 változatban, 9

rabének és keserves típus 29 változatban, 12 betyárballada típus 39 változatban, 21 új ballada 81 változatban szerepel. A népballadák dallamát Kusztozné Szabó Pirokska jegyezte le (Ráduly J. 1975).

Bura László a szatmári népballadákat gyűjtötte össze és tette közzé 1978-ban, *Szatmári népballadák* címmel. A kötet 141 népballadát közölt (Bura L. 1978).

Pozsony Ferenc az 1970–1980-as évek fordulóján készítette el a Fekete-ügy vidékének balladamonográfiáját. A kötet a klasszikus balladák 18 típusának 64 változatát, a rabénekek 4 típusának 14 változatát, a betyárballadák 8 típusának 19 változatát, az új balladák 14 típusának 25 változatát, a helyi balladák 5 típusának 22 változatát tartalmazza. A gyűjteményhez tartozó zenei anyagot Török Csorja Viola készítette elő kiadásra (Pozsony F. 1984).

A csíki népballadák gyűjteményét Albert Ernő készítette el 2004-ben. A gyűjtemény 24 klasszikus népballada 64 változatát, 11 rabének 12 változatát, 15 betyárballada 27 változatát, 21 új ballada 56 változatát, 29 helyi ballada 40 változatát közölte (Albert E. 2004).

Több esetben a népballadák több műfajt tartalmazó, vegyes népköltési gyűjteményben láttak napvilágot. Olosz Katalin és Almási István 1969-ben egy kalotaszegi település, Magyargyerőmonostor folklórmonográfiáját készítette el. A kötetben 11 klasszikus, 8 új stílusú és 3 lokális ballada található. A zenei anyagot Almási István gondozta (Olosz K.–Almási I. 1969). Horváth István magyarozdi falurajzában 1 klasszikus népballada, 10 új stílusú ballada található (Horváth I. 1971). 1984-ben Seres András 4 klasszikus népballada 6 variánsát, 4 új ballada 5 változatát és 3 helyi ballada 1-1 változatát tette közzé (Seres A. 1984). Keszeg Vilmos 2004-ben állította össze Aranyosszék szövegfolklórjának repertoárját. A gyűjteményben 44 népballada szerepel, közöttük 9 régis stílusú ballada 12 változatban, valamint 22 új stílusú ballada 31 változatban (Keszeg V. 2004). Dánielisz Endre 10 bihari népballadát tett közzé (Dánielisz E. 2006).

2. A romániai magyar balladatudatás másik paradigmája az egyéniségkutatás. Kallós Zoltán 1973-ban tette közzé a klézsei Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa népballada- és népdalismeretét, 26 népballada 51 változatát, 35 keservest, bujdosó- és rabéneket, 58 szerelmi dalt, 30 tréfás dalt, 10 párosítót. A népballadák nagyobb része terjedelmes régi stílusú népballada. Tudását édesanyjától, testvéreitől és leánypajtásaitól sajátította el. Mind maga, mind mások szórakoztatására szívesen énekelt (Kallós Z. 1973).

Ráduly János 1979-ben készítette el Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadáinak repertoárját. A balladakorpusz szerkezete: 12 klasszikus népballada 18 változatban, 7 rabének és keserves 11 változatban, 6 betyárballada, 15 új ballada 20 változatban, 5 ponyvaballada (Ráduly J. 1979).

Albert Ernő 1989-ban jelentette meg a gyergyóditrói Ádám Joákimné Kurkó Juliana énekeit, közöttük 6 klasszikus népballada 14, 11 új népballada 12 változatát (Albert E. 1989). Pozsony Ferenc a klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Luca szövegrepertoárját közölte 1994-ben. A gyűjteményben 25 klasszikus és 4 új stílusú népballada szerepel (Pozsony F. 1994).

3. A romániai magyar népballada kutatásában sajátos színfoltot képez Antal Árpád tanulmánya, amely a sócsempészésen ért legény, Balog Józsi tragikus történetének balladai feldolgozását, a balladatípus születését, alakulástörténetét elemezte (Antal Á. 1962).

Ráduly János és Faragó József a szociológiai módszer alkalmazásával tárta fel a marosszéki Kibéd lakosságának népballadára vonatkozó ismeretét (az egyéni tudás mennyiségi mutatói, a balladaismeret forrása, nemek szerinti megoszlása, a balladaéneklés alkalmai, a balladarepertoár megoszlása) (Faragó J.–Ráduly J. 1969).

Demény István Pál egyik tanulmánya Kerekes Izsák balladájának hősepekai elemét (1980), egy másik pedig Molnár Anna balladájának archaikus motívumait elemezte (Demény I. P. 1980, 1992).

Faragó József *Balladák földjén* című kötetének tanulmányai a következő négy tömbbe csoportosulnak: a balladagyűjtés története, titka és új balladatípusok, a balladakészlet változása, balladatémák vándorlása (Faragó J. 1977).

Olosz Katalin tudomány- és kutatástörténeti érdeklődésének eredményeit 2003-ban kötetbe gyűjtötte, *Víz mentére elindultam* címmel. E kötetbe sorolta a balladatípusok terjedését, gyűjtők (Kanyaró Ferenc, Szabó Sámuel, Vass Tamás, Benedek Elek) munkásságát és eredményeit végigkövető tanulmányait (Olosz K. 2003). Két forrásközlése a 19–20. század fordulójának kéziratos gyűjteményeit tárta fel. Szabó Sámuel 1868–1896 között a marosvásárhelyi református kollégium diákjai számára gyűjtőmozgalmat szervezett. A gyűjtés 39 népballadát és epikus éneket tárt fel, Marosszék és az Erdélyi Mezőség területéről. A gyűjtésben szerepelt néhány ismeretlen típus is (*A szolgálta után haló lány*, *Az ördögnek eladott lány*) (Szabó S. 2009). Kanyaró Ferenc a kolozsvári unitárius kollégium diákjait ösztönözte folklórgyűjtésre. Rédiger Ödön nevű diákja 1894–1896 között szülőfalujában, Szabédon írta össze Dimény Mózesné Szabó Anna (1827–1904) parasztasszony énekrepertoárját. A gyűjtés 41 szöveget tartalmaz, közülük 24 epikus jellegű (17 ballada, 7 románc) (Olosz K. 2009).

Több esetben a népzene kutatása tárt fel népballadákat. Jagamas János 1984-ben Magyaró, Szegő Júlia 1988-ban 7 csángó település, Demény Piroska Aranyosszék énekes népzenejének repertoárját állította össze. A kötetek a népballadák dallamvilágát is érzékeltetik (Jagamas J. 1984, Szegő J. 1988, Demény P. 1998).

A népballadák előadása. A 20. századi romániai magyar balladakutatásnak sikerült tetten érnie a balladaéneklés alkalmait és módjait. Több balladaénekes magányosan is éneklésbe kezd, unalma elűzése, vagy szomorúsága levezetése végett. A balladaéneklés azonban leggyakrabban együttléti alkalmakhoz kapcsolódott (esti családi együttlét, szomszédi összejövetel, fonó, kaláka, aratás, kapálás, kukoricatörés, málnaszedés, lakodalom, keresztelő, névnapozás, cigányvirrasztó). A legendaballadák előadása a vallásos ünnepekhez kapcsolódik (húsvéti locsolás, karácsonyi kántálás, búcsú). A siratóballada éneklésére a temetés rítusában került sor. A Székelyföld különböző régióiban (Marosszék, Háromszék) a klasszikus népballadák előadása ritualizálódott, a cigány lakosság halottvirrasztási gyakorlatába épült be.

A kutatások két éneklési módot tártak fel. Egyes énekesek a megtanult népballadát változatlan formában éneklék, mások az ismert történetet az éneklés során szövegezik meg. A népballada előadását általában az ünnepélyesség, a merev testtartás, a rezzenéstelen arc jellemzi. Az énekes hallgatóságától megköveteli a figyelmet és fegyelmezettséget.

Lokális népballadák: események és balladák

A magyar folklórisztika kezdeteitől fogva előszeretettel kereste és népszerűsítette a népi narratívumokat (népmesék, népballadák, történeti narratívumok, proverbiumok, epitáfiumok). Orbán Balázs a hatkötetes munkájában, a *Székelystöld leírásával* egyidőben készülő vármegyei monográfiák szerzői, Jankó János úttörő tájegység monográfiái arra tettek kísérletet, hogy e narratívumokat földrajzi, szociális és kulturális kontextusukban, életvilágokban helyezték el, e kontextuson belül értelmezzék. A topográfiai datálással egyidőben bontakozott ki az a tipológiai és filológiai-esztétikai érdeklődési vonulat, amely a narratívumok vizsgálatában a műfaji, poétikai, tipológiai kritériumokat részesítette előnyben.

Vargyas Lajos monumentális munkájában, *A magyar népballada és Európa* című szintézisében az országosan elterjedt balladatípusok rendszerét és regiszterét állította össze. E munka a helyi balladák számbavételéről lemondott, mert, amint a szerző írja, „ezeknek száma kimeríthetetlen, s tárgyalásuk szétfeszítené a könyv kereteit” (Vargyas L. 1976: 167). A balladáról tett kijelentések azonban máig helytállóak: helyi eseményekhez, általában szerencsétlenségekhez kapcsolódnak, nem kerek történetek, s szerepüket a lokális közösség életében töltik be (Vargyas L. 1976: 167).

A háromszéki helyi balladák sokaságára az Albert Ernő által Háromszéken összeállított repertoár hívta fel a figyelmet. A kötet megjelenését követő szakmai visszhang többek között e téma körül vált a lehangosabbá. A kötetet recenzáló Olosz Katalin az általánosan elterjedt (zömében régi stílusú) és a helyi balladák arányát látva tette szavá a következőket: „A klasszikus balladák pusztulásának idején azonban fura módon mintha egy másik irányú mozgás is jelentkezett volna a háromszéki népköltészet életében. Mintha megnőtt volna nemcsak az érdeklődés, de az igény is az epikus énekek, a ballada egyik-másik válfaja iránt. A históriás énekszerű hírballadák, az első személyben elmondott siratóballadák sokasága terem a századforduló éveiben. És azóta is, szinte napjainkig. Néhány jól bevált sztereotíp szövegfordulat, néhány jól kiválasztott jelzős szerkezet, egy-két ügyes versépítési ötlet szolgál nyelvi-formai alapanyagul helyi gyilkosságok, balesetek, fékevesztett indulatok vagy alattomos acsarkodások elbeszélésére. Egyfelől a hagyományos népi epika gyors alámerülésének kényszerű ténye, másfelől egy újfajta epikus ének szinte buja burjánzása” (Olosz K. 1974: 26).

Albert Ernő gyűjteménye tekintélyes számú helyi balladát tesz közzé. Kálnokról két változatban szerepel az akaratlanul meggyilkolt lány, Téglás Mária tragikus története. Az eseményt egy helybéli férfi a következőképpen adta elő: „Vót egy leány, Téglás Márinak

hívták, aki a bírónál volt szolgáló, s ugyanott szolgált Téglás Sándor, egy fiatal legény. Ők nem vótak rókonok, csak egyforma vót a nevük. Egy ősztendő estén bál vót az iskolába, olyan kosaras bál, amilyen régen szokott lenni. Éfélikor a bíróné a leánnyal ment haza, a legények pedig egy rossz puskával próbálták az újévet köszönteni, amit szokás volt lövés-sel köszönteni abban az időben. A kapu, a két nagykapu ki vót nyitva, és a kapu megett a legények a fegyverrel dógoztak. Olyan karabély vót, egy rövidebb fajta a fegyvernél és hosszabb a revolvernél. A lány, hogy hallotta, hogy lőni akarnak, aszmondotta, hogy kicsi Sándor, ne lőjetek, mert én félek a lövéstől. Sándor a fegyvert nekitartotta, mondván, hogy lőlek meg. Mivel azelőtt próbáltak vele lőni, és nem sült el, nem is gondolta. A kapunyílás sorkánál a sörétek kimentek és Téglás Máriának a fejébe hatolva megölték. Eről is osztán a falusiak egy olyanszerű szomorú dalt költöttek, ami akkor az ilyen dolgokkal szokás vót. Ez történt 1905- vagy 6-ba. A szegény Téglás Márikát, ahogy az orvos felboncolta, a fejibe vótak a sörétek, s azért le kellett a haját vágják. Amikor eltemették, a boncolástól elvett ruhadarabok le voltak téve, és így a haját nem tudták a koporsóba beletenni. Az ő édesanyja mindig éjjel felébredt, hogy a leánya sír a hajáért, s mindaddig meg nem nyugodott, míg a haját ki nem vitték és be nem ásták a sírjába” (Albert E. 1973: 390–391, 535). Egy 1957-ben, eprészés közben megtámadott és meggyilkolt lány története hasonlóképpen fejlődött balladává az udvarhelyszéki Oroszhegyen. Változatát a kutatás Esztelneken regisztrálta másfél évtizeddel később (Albert E. 1973: 391–392, 535).⁶⁸ Vánca Jancsi 1934. november 23-án gyilkolta meg édesapját Sepsiszentgyörgyön. Az emlékezet szerint „szeretett egy Bíró Julesa nevű leányt. Édesanyja nem élt. Édesapja nem engedélyezte, hogy ezt a leányt feleségül vegye. Egy júniusi napon édesapját kicsalta a csűrbe és ott a fejszével verte. A fejszét a jászoly alá dugta. Édesapját eltemette a Németdombra. Gondolta, hogy így elkerülheti a rendőrség figyelmét, de egy hetes keresés után a fejszét és az édesapját is megtalálták. Vánca Jancsit húsz évi börtönre ítélték.” A ballada két változatának lejegyzésére Sepsiszentgyörgyön került sor, az 1960-as években (Albert E. 1973: 394–396, 536). Az 1900-as évek elején Bardóc községben történt megdöbbentő gyilkosság. A leszerelt legény régi szeretőjével kívánt házasságra lépni, családja azonban ellenezte szándékát. „A fiú egy este elkeseredésében hazament, este, és a szövöszekben, illetve az osztovátában az anyját agyonütötte, az ágyba pedig a leánytestvérét és annak egy kicsi leánykáját. Az apja az istállóba hált, az csak reggel vette észre, hogy mi történt. Természetesen akkor az egész falu összeszaladt, kezdték keresni, hogy hol van Jankó. Az istállóba bemenne egy lajtorjára megtaláltak egy kötelet felkötve, s annak egy hurok volt a végén. Ott nem találták. Akkor mindenfele, ahogy mentek az erdőbe, egy fát láttak megfaragva, s valami rá volt írva; most már nem emlékszem, mi volt írva. S így tovább, a fa után, ahogy mentek távolabb-távolabb, minden fára valami volt írva; úgy hogy így meg tudták állapítani, hogy Ágostonfalva felé ment. Ágostonfalváig, a vasútig mikor kiértek, ott meglátták a holttestjét, s a mellényit a pálya szélére letéve. A mellényibe kaptak egy búcsúlevelet.”

⁶⁸ A helyi balladát 2007-ben Vass Tünde jegyezte le. KJNT archívuma.

(Albert E. 1973: 536. Korábbi közreadása: Konsza S. 1957: 223–224.) A balladát hetven évvel később, a gyilkosság színhelyén és Sepsibodokon jegyezték le (Albert E. 1973: 396–397). Uzonban a 20. század első felében egy családi perpatvar fejeződött be véres módon. A Győr környékén letelepedett fiú hazatért örökségének átvételére, szülei azonban nem voltak hajlandók kielégíteni kérését. Az osztozkodásban a fiú életét vesztette. A ballada a szülőket vádolja meg azzal, hogy bérgyilkossal tették el láb alól gyermeküket (Albert E. 1973: 539). A zágoni fűrészgárban az 1920-as években két legény összeszólalkozott. Mikor egy vasárnap Gáspár Károly vizitába indult, haragosa, a cigány Berci ittas állapotban az utcán szíven szúrta. Az emberek próbáltak segíteni rajta, eredménytelenül. Bercit a csendőrök letartóztatták (Albert E. 1973: 429, 539).⁶⁹ Uzonban a szegény leány, Jakab Róza, és a gazdag legény, Györbíró Áron szerelme a vagyoni különbség miatt nem teljesülhetett be. A két fiatal öngyilkosságra szánta magát, ezt azonban csupán a leány hajtotta végre. Az életben maradt férfi családot alapított (Albert E. 1973: 452–453, 540).

A további háromszéki lokális balladák között a következő események feldolgozásait találjuk meg: az 1870-es években egy, a lakodalmára készülő uzoni legény szekeresetől-lovastól a Feketeügy sodró vizének áldozata lett; 1945-ben, kútásás közben egy kézdipolyáni húszéves legényt a szivárgó földgáz ölt meg; 1950-ben a Hargita egyik vágterén egy kidőlő fa halálra zúzott egy húszéves csíkdánfalvi legényt; egy borvizet szállító felsőrákosi legény lovai megbokrosodtak, a kerekek alá került gazdájukat elpusztítva (Albert E. 1973: 541–543).

A gyűjtemény megjelenését követően Faragó József tanulmányra duzzasztotta a háromszéki balladagyűjtemény előszavában összefoglalt, a témára reflektáló gondolatait. A tanulmány tematikus csoportokba rendezi a háromszéki helyi balladákat. Ezek a csoportok a következők: I. Gyilkosság: A. Oka nincs kimondva: a. Férfiáldozattal (37 ballada), b. Női áldozattal (13), B. Rablógyilkosság (17), C. Családi gyilkosság (apa-, anya-, testvér-, gyermekgyilkosság) (9), D. Szerelmi gyilkosság: a. Férfiáldozattal (5), b. Női áldozattal (2), E. Véletlen gyilkosság (1), F. Különféle gyilkosságok (13), II. Gyilkosság és öngyilkosság (3), III. Öngyilkosság (15), IV. Halálos szerencsétlenség: a. vízbe fullad (4), b. fa megüti (3), c. ló, szekér eltapossa (3), d. medve megöli (4), e. vonat elüti, V. Halál magyarázat nélkül (13), VI. Egyéb (3). Majd összesítve ezeket az adatokat, a szerző megállapítja: „Ha a halál okától eltekintünk és a halállal végződő balladakategóriákat [...] mind összevonjuk, az eredmény 146 ballada közül 143, vagyis 98%. A XIX–XX. században a háromszéki helyi balladák egyetlen és kizárólagos témája a halál a maga ezerféle és egyetlen arcával. Ennyi maradt a néhai balladaköltészet egész tematikájából, ez lett egyeduralgó Háromszéken” (Faragó J. 1977a: 380).

A népballadának történeti tények narratív interpretációjaként való értelmezését már a 19. századból ismerjük.⁷⁰ Néhány népballada történeti hátterére Vargyas Lajos szintén

⁶⁹ A helyi balladát 2006-ban Csoma Imola-Blanka egyetemi hallgató jegyezte le. KJNT archívuma.

⁷⁰ Az első klasszikus népballadakölészek után az erdélyi arisztokrácia felháborodva tiltakozott a neki tulajdonított embertelenségek ellen (Faragó J. 1977: 80–86).

kitért. Antal Árpád 1962-ben közölt modellértékű tanulmányt egy ballada létrejöttének történelmi-gazdaságtörténeti körülményeiről, a ballada geneziséről, fejlődéstörténetéről és regressziójáról. A bizonyíthatóan 1829-ben Moldvából történő sócsempészen ért kézdicsomortáni gyalogkatona, Balog Józsi kivégzése általános felháborodást váltott ki szülőföldjén. Története egyidőben alkalmas volt a só kincstári monopóliumként való önkényes kezelése, valamint a határőrparancsnoknak, a hadi törvényszéknek a közvéleménnyel ellenkező, kegyetlen döntése miatti tiltakozásra. A helybéli tanító által 1831-ben papírra vetett verses történet ezért azonnal elindult a szóbeliség útján. Első lejegyzése kéziratot füzetben maradt fenn 1835-ből. A ballada használatban volt mindaddig és mindenütt, amíg és ahol a konfliktust kiváltó helyzet (sóhiány, a sócsempészes szükségessége) ismert és érvényes volt. Az 1910 után gyűjtött erdélyi és moldvai változatok a konfliktushelyzet megszűnése miatt a balladával szemben kialakult érdektelenséget jelzik. A balladából az esemény- és versszerkezet lényeges komponensei eliminálódtak, a történet töredékessé, érthetlenné változott (Antal Á. 1962). 1977-ben Almási István vállalkozott egy alsó- és felsőszentmihályi gyilkosságtörténet balladává fejlődésének rekonstruálására (Almási I. 1977). Hasonló elemzésre tett kísérletet Vasas Samu is. A kalotaszegi Nagykapuson 1927-ben a kántálás során két legény között nézeteltérés támadt. Ennek egyik legény esett áldozatául. Az esetet megverselő ballada évtizedek múltán is élt a környékbeliek emlékezetében (Vasas S. 1981). Albert Ernő egy 1854-ben végrehajtott kivégzés előtörténetét nyomozta ki. Az 1848–49-es szabadságharc elbukását követően az emigrációba menekült forradalmárok ellenállási mozgalmat szerveztek, újabb felkelést készítettek elő. Ennek titkos vezetője Makk József ezredes volt, aki Háromszékre e célból Váradi Józsefet rendelte ki. Az összeesküvés leleplezése után több büntető kivégzésre került sor. Az ekkor 26 éves Váradi Józsefet 1854. április 29-én, Sepsiszentgyörgyön, mintegy 3000 felháborodott szemtanú előtt kötél által kivégezték. Néhány héttel a kivégzés után a történetből ballada született. Ezt először 1867-ben Vass Tamás, legutóbb pedig 1994-ben Albert Ernő tette közzé. Szintén Albert Ernő hasonlította össze a szövegváltozatokat, valamint az írott dokumentumok és a ballada által megörökített tényeket (Albert E. 1996). Részletesen Lanczendorfer Zsuzsanna tárta fel „ballada és valóság” viszonyát egy sokóraljai példa esetében. 1874-ben egy házas molnárlegény meggyalázott, majd a vízbe ölt egy húszéves lányt. A büntetetre fény derült, s a gyilkost előbb halálra ítélték, majd 18 évi fegyházbüntetésre változtatták az ítéletet. Az eset balladai feldolgozását a gyűjtés egy év múlva regisztrálta. A tanulmány szerzője a helyi közösségi emlékezet, a korabeli és levéltári dokumentumok alapján rekonstruálja a 20 balladaváltozat külső referenciáit (Lanczendorfer Zs. 2003, Lanczendorfer Zs.–Gülch Cs. 2003).

A helyi balladákat a kutatók a terepmunka kezdetétől előszeretettel jegyezték fel.

Vass Tamás tanító, lelkész, kapcsolatban állt kora neves folklórgyűjtőivel, Kriza Jánossal, Szabó Sámuellel. Több gyűjtését maga közölte különböző lapokban.⁷¹ Ezek között

⁷¹ Életével és munkásságával kapcsolatban Olosz Katalin végzett kutatásokat: Olosz K. 2003b.

az egyik lokalizálatlan történet szerint a szolgálégény gazdája fiával az erdőre ment. A kivágott fa rádólt. A gyerek segítségért szaladt, a pásztorok azonban későn érkeztek. A ballada a meghalt szolgálégényt érzelmes búcsúban búcsúztatja gazdasszonyától és szeretőjétől.

F. Szabó Sámuel, a marosvásárhelyi főtanoda tanára, tanítványainak figyelmét 1859-től mindegyre felhívta a verses történetek összegyűjtésére. Az ifjú gyűjtők által lejegyzett szövegek közül 1863-ban tette közzé a *Nemes Sári* című balladát. Nagyernyében 1860 nyarán aratás közben a „villám szikrája” a vihar elől elbújt munkások közé csapott. A villám a falu legszebb leányát, Nemes Sárit halálosan érintette. A vele összebújt barát-nője sértetlen maradt. Pár hét múlva a faluban már énekelték a lány történetét (Szabó S. 1863).⁷²

Domokos Pál Péter 1932-es lészpedi (Moldva) gyűjtőútján értesült egy helybéli, frissen bekövetkezett tragédiáról. Bilibók János gazda szembeszegült a falu önkényeskedő bírójával, Costache Dan-nal. Ez utóbbi a fiával rátámadt a védtelen, a szántásban elfaradt, mezőn pihenő ellenségére, s keresztüllőtte. Domokos Pál Péter az ártatlan áldozat három közeli nőrokonától jegyezte le az esemény verses feldolgozását. A ballada részletesen mutatja be Bilibók János utolsó napját. Az ellenfelét csupán „én irigyem” néven nevezi meg. A záradékból az áldozat elbúcsúzik feleségétől, fiától és édesanyjától (Domokos P. P. 1933).

A Folklór Intézet Kolozsvári Osztálya által 1952–1953 között Moldvába szervezett népköltési gyűjtőút résztvevői Pusztinában rögzítették a *Szolgálégény halála* című balladát. A történet hőse az állatokat itatni vitte, s a kútba esve lelte halálát. A megtörtént esetről egy asszony rögtönzött éneket, amely több változatban terjedt el (Faragó J.–Jagamas J.–Szegő J. 1954: 181).

Háromszéki népköltési gyűjteményében Konsza Samu 16 helyi balladát tett közzé.

Az 1870-es években Gothár Pista altorjai szabót három helybéli legény meggyilkolta. A gyilkosokat másnap reggel elfogták, törvény elé állították. A bűntény balladai feldolgozása Nagynyujtódról 1905-ből kéziratos füzetbe jegyezve maradt fenn (Konsza S. 1957: 221–222). A gyűjteményben ballada található egy cőfalvi, tiltott szerelem miatt elkövetett kettős öngyilkosságról, egy feldobolyi leány-, egy nagyborosnyói szülő-, egy nyujtói, a bálban elkövetett legénygyilkosságról (Konsza S. 1957: 224, 225, 226, 228).

1959-ben Schram Ferenc a budapesti könyvtárak anyagából válogatott népballadákat közölt. A I. klasszikus, II. víg-, III. újabb, IV. betyár- és V. rabballadák mellett VI. *helyi eseményeket tárgyaló és szórvány balladákat* is, szám szerint 6 balladát tett közzé (Schram F. 1959). A közlemény a balladák előadására, társadalmi szerepére vonatkozó megjegyzéseket tartalmaz.

Az 1970-ben, Bukarestben közzétett gyűjteményében Kallós Zoltán *Siratozók, újságolók* fejezetcím alatt közöl helyi balladákat. Közöttük egy sötétpataki (Gyimes) leány-,

⁷² Szabó Sámuel mintegy 900 darab folklórszöveget gyűjtött össze. Az általa irányított feltáró munkáról: Olosz K. 2003a, 2003c, majd Szabó S. 2009.

egy széki legénygyilkosság, egy mérai kettős gyilkosság, valamint egy, a Szamosba fulladt szekeres esetének feldolgozását (Kallós Z. 1977: 343, 345–346, 349, 372).

Egy 1956-os moldvai, lészpedi gyűjtőúton Faragó Józsefnek énekesei egy négy évvel korábbi halálos kimenetelű balesetet említettek fel. A katonaságból frissen leszerelt fiatalember kútba zuhant, s ott lelte halálát. A gyűjtő arra kérte 46 éves beszélgetőtársát, hogy foglalja versbe a szomorú történetet. Az asszony habozás nélkül, a nem sokkal korábban hallott dallamra 18 strófában énekelte el a történetet. Az éneklést követő élénk, a baleset apró mozzanatait felemlető beszélgetés hatására fél óra múlva az énekes 36 strófába foglalta a történetet. Egy három héttel későbbi felvételben pedig, új dallamot választva, 69 strófára duzzadt a terjedelem. Annak ellenére, hogy az énekes számolt a fiatal halott édesanyjának méltatlankodásával (Faragó J. 1958).

Olosz Katalin egyik tanulmánya egy torjai (Háromszék) gyilkosság balladai feldolgozásának történetét rögzítette. 1949. december 6-án eltűnt Kovácsi Gábor torjai lakos. Felesége szerint megőrült, világgá ment. Az igazságra a következő év tavaszán, márciusban derült fény. A feleség, Kovácsi Irén szeretőjét, a náluk szolgálként dolgozó Dávid Dezsőt rávette, hogy gyilkolja meg az útjukban álló férjet. A holttestet az istállóban ásták el. A gyilkosság felszínre kerülése után mindkét bűnrészeszt börtönbüntetésre ítélték.

Egy helybéli lakos 1950 májusában énekes füzetébe jegyezte az esemény verses feldolgozását. A ballada a szeretője kérésére édesanyját meggyilkoló, majd önmagát feladó Barna Jancsi verses történetének epikus és szövegfordulatait használta fel. Tizenöt évvel később, 1965 augusztusában a balladának újabb lejegyzése készült. A ballada létezéséről szinte minden helybelinek tudomása volt, elénekelni viszont kevesen tudták. Időközben az egyik elítélt, Kovácsi Irén a börtönben meghalt, ami miatt a ballada szövege újabb fordulatot vett: az elkövetett gyilkosság nemcsak brutálisnak, hanem értelmetlennek bizonyult (Olosz K. 2003a: 11–18.)

Egy háromszéki forrás a cséplőgépbe esett kézdipolyáni legény, Páll Lajos tragédiájának három verses változatát közölte (*Megyei Tükör*. 1972. november 17.).

Ráduly János az 1970-es évek közepéig a marosszéki Kibéden 198 balladát rögzített. Gyűjteményében több helyi ballada is található. Egyik énekes gyermekkorában, az 1920-as években, Koronkán tanulta meg Kacsó Sándor balladáját, amely egy friss, szentgericei esemény verses feldolgozása. Sokáig énekelte. A gyűjtés idején e kijelentést tette: *Már nem divatos az ilyen történelmes gyilkosságénekek*. Az ártatlan legény elleni gyilkosságot a tettes részegen követte el. Tettéért börtönbe zárták (Ráduly J. 1975: 143, 186). A remetei Szalma Károly Ratosnyán, a havason dolgozott. Hetente egyszer járt haza családjához, s ilyenkor több napra vitt magával élelmet. Egy étkezés alkalmával társai hagymát kértek tőle, s ő visszautasította kérésüket. Egyik társa akarata ellenére halálos ütést mért rá. Az adatközlő édesapjától tanulta a balladát (Ráduly J. 1975: 144, 186). Az 1930-as években a Szent János napi vásárkor egy nyárádmagyarosi ember leszúrta a makfalvi kocsmáros. *Azután jött bé divatba a nóta*. A gyűjtés idején a balladát a magyar ajkú cigányok énekeltek családi összejöveteleken (Ráduly J. 1975: 147–149, 187). A ballada későbbi közléséhez fűzött megjegyzés: *Össze vótak gyűlve a sátoros cigányok s ittak: akkor énekeltek többször is*.

Mind idevaló cigányok vótak. Már rég nem énekeltem el, ejsze van vagy 20–30 éve is (Ráduly J. 1979: 138). A kibédi gyűjteményben 5 változatban szerepel a Korond határában 1885-ben meggyilkolt csendőr, Butyka Imre története. *Butyka Imre csendőr vót, a postát kísérte, pénzt vittek. Mentek ki a Kalandán (hegy Korond közelében), három tolvaj megtámadta őket, Butykát megfogták, megölték. A Kalandán van eltemetve* (Ráduly J. 1975: 149–151; Háromszékről: Pozsony F. 1984: 228–229, 271; Olosz K. 2010). A meggyilkolt balladahős sírjele máig áll. És végül, Ráduly János gyűjteményében két kibédi szomorú esemény feldolgozása is megtalálható, három változatban. A 20. század elején (vagy előtt) egy helybéli cigányasszony, Gábor Lizsa Kibédről Siklódra indult télvíz idején. Az útközben megfagyott asszonyt Siklódon temették el. A történetet a helybéli magyar cigányok virrasztónótaként éneklék. Egy 1970-ben meghalt asszony siratóéneket megőrzvegyült férje énekelte el a gyűjtőnek, a temetés után hat héttel (Ráduly J. 1975: 152–154, 188).

Bura László szatmári népballadagyűjteményében 15 típusba sorolja a gyűjtőterületén rögzített lokális balladákat. Szatmárököritón 1910-ben egy bál alkalmával a táncosokkal megtelt csűr lángra lobbant. Minthogy a bejáratot beszegezték, a katasztrófa 325 halálos, 99 sebesült áldozattal ért véget. A katasztrófáról készült ballada töredékei az 1970-es években kerültek elő (Bura L. 1978: 157, 222). Szárazberken 1905/1906-ban egy juhászbojtár megerősakolta, majd brutálisan meggyilkolta juhásza leányát. A faluban az eseményt azon frissében feldolgozták és énekelni kezdték. Mind az esemény, mind balladai feldolgozása az emlékezetben máig él (Bura L. 1978: 158–160, 223). A büntényballadák közül egy 1844-ben lezajlott gyilkosság története maradt fenn a legaprólékosabb részletekkel. Egy szatmári mészáros szénát vásárolt a szatmárpálfalvi tisztartótól. A vásárló kileste a tisztartó pénzének rejtékelyét. Éjszaka egy ivócimborájával visszatért, a tisztartót megölték, pénzét elvették. A gyilkosságot rejtékelyéről végignéző szolgáló a rendőroket nyomra vezette. A balladát 1954-ben regisztrálta a kutatás (Bura L. 1978: 172, 226).

Pozsony Ferenc az 1970–1980-as években gyűjtötte össze Feketeügy vidékének balladáit. Pávai énekesek emlékeztek arra, hogy az első világháború előtti években a komandói fakitermelő vállalat egy munkása Vajnafalva határában a keskenyvágányú vasút mellett a vonat kerekei alá esett. A gyűjtés idején már csak egyetlen énekes ismerte a történetet (Pozsony F. 1984: 226–228, 271). Páván egy férfi ökörszekérrel fáért ment a Pálfeje erdőbe. Mikor a faluhoz közeledett, az állatok megrémültek az erdőben vadászó Csai Károly fegyverének dörrenésétől, s eltaposták az előttük haladó gazdájukat. A balladára egyetlen személy emlékezett (Pozsony F. 1984: 228, 271). Cófalván egy 1906-ban történt gyilkosságra egy 67 éves, hajdani szemtanú, a ballada férfihősének nagybátyja a következőképpen emlékezett vissza: „Ez a gyilkosság 1906-ban történt. Katona Zsigmond, s az ő szereteje, Katona Ida első unokatestvérek vótak. Úgy történt, hogy Katona Barnabás, a leánynak édesapja kollektor vót, hát nagyon eladósodott részszége miatt. Telekről egy gazdag fiút, Zakariás Sándort szereztek Idának. Mivel nagygazda vót, megmentette vóna Katona Barnabás birtokát, akinek hezzanyúltak a kasszájához, mikor nyitva hagyta hanyagságból. Este, mikor lefeküdt, a feleségével tárgyalta, hogy ehhez a gazdag teleki legényhez kéne feleségül adni Idát, mert így megmentődne a birtok. A leányik nem aludt, végighallgatta, amit beszélgettek. Katona

Zsiga akkoriban mozdonyvezető vót Pesten. Egyszer onnét hazajött, s Ida elmondta, hogy mi az újság, hogy hezza akarják adni ahhoz a teleki emberhez, aki még részeges is ráadásul. A fiatalok esszeegyezkedtek, szóval utolsó útjakra készülődtek. Ida elkérezett Pócsa Jánosékhoz, a nénjihez. Ponkszádon esszatalálkoztak. Zsiga realótt. Még azt mondta akkor Ida, hogy: „Jaj, Zsiga, én nem haltam meg.” Még egyszer realótt, s azután Zsiga es béalta a broving csövít, s a szájába eresztett egy golyót. Úgy akarták, hogy egy sírba temessék, de a leány szülei ellenezték. A gödörösók úgy csinálták, hogy mikor kellett vóna temetni, a két sír esszeduvalt.” A 83 éves Deák Lajos pedig a következőképpen részletezte a körülményeket: „Kurta szekéren vitték haza őket. Zsigának még a lába es lógott. Ahogy megtörtént a halál, egy Mircse nevezetű ember Kisborosnyón elkezdte az éneket.” Az említett gyűjteményben a ballada egy változatban található meg (Pozsony F. 1984: 133, 272). Pozsony Ferenc gyűjteményében szerepel még egy, az első világháború idején az átvonuló katonák által meggyalázott lányról (Pozsony F. 1984: 134–135, 273–274), valamint több, egy felsőtornjai, egy bélafalvi, egy kiskászoni és egy szentléleki gyilkosságról szóló ballada. Ez utóbbiról Esztelneken tudni vélték, hogy a kollektivizálás előtti években *a szentléleki pityókások ölték meg a csobánlegényt. Róla fogták ezt az éneket*. De minthogy a tettesek a börtönből időközben kiszabadultak, a történetről őrizkednek beszélni. Ezért maradt el a balladából a gyilkosok neve. A balladát a mulatóénekekkel és a keservesekkel együtt szokták énekelni (Pozsony F. 1984: 231–236, 274–275). A gyűjtő a vonat alá esett legény balladájának 1, a gyilkosságballadák 12, a megölt juhász történetének 5, az egymásért haló szerelmesek történetének 2 további, töredékes változatát rögzítette (Pozsony F. 1984: 247).

Egy 1979-es közlés egy mezőszéki asszony panaszénekét tette közzé. A két leányát iskoláztatott, majd magára maradt asszony önmagát, magányát panaszolja el, népdalokból ismert szövegformulákkal. A leányaitól távol élő anya munka közben, magányos esténken szokta énekelni versét (Keszeg V. 1979).

A beszélés antropológiájának szempontjait, a beszédhelyzet, a beszédesemény és a beszédfunkciók leírását követő monográfiában Keszeg Vilmos az aranyosvidéki helyi balladatípusokat közölte. A 19. század végén Bara Samu pénzéért meggyilkolta az újtordai mézszarost, Székely Jóskát. A véres ruhája alapján a csendőrök felismerték a gyilkost, aki bevallotta tettét. A bágyoni Csép Sándor betyárrá, útonállóvá lett. Távollétében a zsandárok a feleségét kezdték vallasni. Ürügyet találva a feleség a szobába távozott, ahol egy késsel elszelte a nyakát. Gerendkeresztúron egy lány kezére két legény pályázott. Egy orvtámadás során Német János riválisa áldozatává vált. Bágyonban Jenci Ferenc egy adóbehajtót támadott és gyilkolt meg. A mézskői lány, Dali Ágnes váratlan betegségben, hirtelen halálozott el 1896-ban, szülei, vőlegénye és barátnői bánatára. Az alsó- és felsőszentmihályi Bajka Sándor 1883-ban brutális módon végzett keresztanyjával. Tettéért börtönbe zárták, s Újtordában felakasztották (Keszeg V. 2004 I.: 261–269, II.: 379–381).

Egy köröstárkányi ballada a falubíró lányának korai halálát örökítette meg. Egy további verses történet Kisfaludba, az 1809-es évre lokalizálja Bíró Margit tragédiáját. Hosszas udvarlás után Nagy Imre más feleséget választ magának. A hűtlenül elhagyott lány átkot mond csalfá udvarlójára, s felakasztja magát (Dánielisz E. 2006: 15).

Haranglábon a szép Csíki Erzsikének szintén két legény udvarolt. A szegény Méder Sándit ellenfele egy eperfa alatt pusztította el. A történetet a falu bírója verselte meg és kezdte énekelni.⁷³ Egy csíkszenttamási ballada Szenttamás és a Szentdomokos lakóinak hadakozását örökítette meg. A közösen épített templom fölött a szentdomokosiak osztozkodni akartak, a harang nyelvét követelték maguknak. A szenttamási harangozó azonban hamis esküvel letagadta, hogy a harangütők hollétéről tudomása van. Az önmagára mondott átok beteljesedett: háza eltűnt a föld színéről, helyében feneketlen tó keletkezett, a templom pedig romba omlott.⁷⁴ Dánoson egy karaván tagjai kegyetlenül elpusztították egy kocsmáros család tagjait. Az esetet a településen balladában örökítették meg.⁷⁵

A lokális ballada mint emlékezési alakzat

1. A romániai magyar nyelvterületről összegyűjtött helyi balladák nagy száma arról győz meg, hogy a helyi ballada a balladagyűjtés kezdetétől megszakítatlanul adatolt, és így bizonyosan a már korábban is gyakorolt, a *verset és éneket felhasználó beszédmód*.

Az események megverselése, narratív reprezentálása a helyi közösségben történik meg. A szerzője olyan (gyakran írástudó) személy, akinek a részletekre rálátása van, ugyanakkor ismeri és gyakorolja a feldolgozáshoz szükséges hagyományt. A hagyomány az akusztikus metaforákból (dallam) és a nyelvi, prozódiai, frazeológiai és retorikai eszközökből áll. A versírás tulajdonképpen ezt a hagyományt és az egyedi esetet közelíti egymáshoz, a hagyományos mintákba felismerhetően beleilleszti a friss, egyedi eset paramétereit. A fent felsorolt helyi balladák a magyar népballada repertóriumban előforduló sortípusok közül a 7, 8, 10, 11, 12 szótagból álló sorokat veszik igénybe, és alkalmazzák szinte kifogástalan következetességgel.

A narratív reprezentáció és a megjelenített eset koherenciáját a szövegbe beépített konkrétumok teremtik meg.⁷⁶ Ez a hitelesítő eljárás sematikus a proxemikai (topográfiai és temporális), a perszonális, a tárgyi kódot, valamint az esemény sematizált forgatókönyvét veszi igénybe. A topográfiai elemek közül leggyakrabban az esemény színhelyei fordulnak elő: az esemény lezajlásának színhelye, a hozzátartozók lakhelye, a segítségnyújtás színhelye (kórház), a holttest eltemetésének színhelye, a bűnös rejtőzködésének, vallatásának és bűnhődésének színhelye. A leggyakoribb toponimek a településnevek, a határnevek, az utcanevek, a köztereket megnevező köznevek (kocsmá, árok, udvar, határ, temető, ház, padlás, intézmény). A *meggyilkolt postáslegény* balladatípus rétyi változatában a következő toponimek fordulnak elő: a településnév (Sepsiszentgyörgy), a városnegyed neve

⁷³ Daniel Rita egyetemi hallgató gyűjtése, 2008. KJNT archívuma.

⁷⁴ Farkas Beáta egyetemi hallgató gyűjtése, 2008. KJNT archívuma.

⁷⁵ Marián Csilla egyetemi hallgató gyűjtése, 2007. KJNT archívuma.

⁷⁶ A szemiotika koherenciának nevezi a reprezentáló (ez esetben a ballada) és extenziója (az esemény) összefüggését (Terestyáni T. 1992: 23).

(Szemeria), a gyilkosság színhelye (zöld erdő), a holttest rejtekhelye (árok) (Albert E. 1973: 389). A meggyilkolt legény balladájának torjai változata megnevezi a gyilkosság helyszínét (Vásárhely, kocsmá), az áldozat utolsó napjainak helyszínét (kórház, templom, temető), a gyilkos bűnhődésének színhelyét (brassói fegyház) (Albert E. 1973: 414).

A tragédiák időbe való belehelyezése az év, az évszak, a napszak, az esemény időtartamának megnevezésével történik. A *meggyilkolt csendőr* balladatípus rétyi változata szerint az áldozat nyolc órakor a Korond-hegyen kávézott, kilenc órakor a községben volt, tíz órakor a Korond-hegyen meggyilkolták (Albert E. 1973: 388). Az öngyilkos leány balladájának szárazajtai változata az öngyilkosság évének megnevezésével kezdődik, majd a tragédia napjának két időpontját nevezi meg: a lány hat órakor értesült kedvese hűtlenségéről, tíz órakor indult elkövetni tettét (Albert E. 1973: 451).

A szociális kód a szereplők biográfiájának komponenseit (név, életkor, foglalkozás, az esemény által előidézett életrajzi fordulat), a genealógiai tábláját (szülők/gyerekek megnevezése), a közöttük lévő (rokonsági, szerelmi, szomszédsági, hivatalos) kapcsolatokat, az eseményben játszott szerepüket, az eseményben való részvétel motivációját tartalmazza. A *meggyilkolt családapa* balladatípus aldobolyi változata rendre megnevezi a meggyilkolt áldozatot, az áldozat édesapját, feleségét, a gyilkost és két fiát, a gyilkosság színhelyén lakó gazdát, a kilenc zsandárt, a gyilkos babáját (Albert E. 1973: 384). A diólopásért halálra vert férfi balladájának komollói változata rendre megnevezi az áldozatot, barátját, a tolvaj megbüntetőjét, a szemtanút, az áldozat feleségét (Albert E. 1973: 421). A balladákban megnevezett tárgyak a tragédia lezajlásában előforduló funkcionális eszközök (a gyilkosság, öngyilkosság, a baleset, a kezelés, a gyászszertartás eszközei). A forgatókönyv olyan stilizált reprezentációs segédeszköz, amely egy konfúz, ellentmondásos, szerzteágazó eseményköteg sematizálását, szisztematizálását és valószerűsítését teszi lehetővé.⁷⁷

A népballadákban előforduló forgatókönyvek az események különböző perspektívából történő megközelítésén alapulnak. A romániai magyar lokális balladák áttekintése során a következő alaptípusokat sikerült azonosítani.

a. *A törvényszéki vallatás forgatókönyve*. Az élettörténetnek tétje, kockázata van, megszerkesztését, forgalmazását Gisèle Mathieu-Castellani az öngigazolás szándékával készült törvényszéki beszédhez hasonlítja (G. Mathieu-Castellani 1996). Az életpálya eseményeinek vállalása, indoklása, nyilvános reprezentációvá alakítása olyan állapotokat teremt meg és fogadtat el, mint a bűnösség, az ártatlanság. Az önéletírás ebben az esetben kötelezettségeket (őszinteség, kimondás) ír elő az emlékező számára. E forgatókönyv hol a bűnös, hol az áldozat perspektívájából szerkeszti meg a teljes eseményre való rálátást. A vallomást tevő minden információ birtokában, az alperes gyakran maga ellen beszélve tekinti át az eseményeket. Ritkábban az esemény egy mellékszereplője (csendőr, orvos) vállalkozik a vallomástételre. A *meggyilkolt leány* esztelneki változatában a felperes (a

⁷⁷ A forgatókönyv olyan narratív struktúra, amely az események helyes sorát írja le adott kontextusban. A forgatókönyvek stilizált mindennapi helyzeteket kezelnek (R. C. Schank–R. P. Abelson 1988: 368).

meggyilkolt lány) gyilkosai megbüntetését kéri a rendőröktől. Kérését a meggyilkolása részleteinek előadásával támasztja alá (Albert E. 1973: 391). A bálban meggyilkolt legény balladájának nyújtódi változatában szintén az áldozat mondja el halála körülményeit, s elmarasztalja barátait, amiért nem siettek segítségére (Albert E. 1973: 424). Az *apagyilkos legény* balladatípus sepsiszentgyörgyi változatában a gyilkosságot elkövetett legény önként jelentkezik a törvényszéken, beszélgetést kezdeményez a főügyésszel, akinek a kérdései, megjegyzései segítik feltárni tettét, annak motivációit (Albert E. 1973: 394). A rablócimbora által meggyilkolt legény szárazajtai balladájában egy magát meg nevező narrátor a meggyilkolt személyhez szólva olvassa fejére bűnösségét (Albert E. 1973: 408). A *legénygyilkos* ballada hilibi változata *Valld ki, Dénes, valld ki, Dénes, bűnödöt* felszólítással ösztönzi vallomástevésre a gyilkost (Albert E. 1973: 409). Ugyanezen ballada kézdivásárhelyi változatában az áldozat édesanyja faggatja a gyilkost (Albert E. 1973: 413). A legénygyilkos balladájának torjai változatában a gyilkost felelősségre vonó szemtanú tárja fel a gyilkosság körülményeit (Albert E. 1973: 431). Az *apagyilkos legény*, a *Gazdája gyilkosa*, a *Barátja gyilkosa* önként jelentkezik a törvénybíró/az őrmester előtt, s feladja magát (Albert E. 1973: 394, 397, 414).

b. A *halottbúcsúztató*. Az általában halállal záruló tragikus események előadása stilizáltan a temetési szertartás részeként van megjelenítve. Vagy legalábbis a történet a temetési szertartás bemutatásába torkollik. Ezért a történet gyakran a halálhoz vezető okot nevezi meg részletező eljárással, a történet a halott végszavaként, vagy a halottnak állított emlékként kerül bemutatásra. Így érthető, hogy nagyon gyakran a történetbe illeszkedik a halott végrendelezése, a hozzátartozóktól való búcsúvétele, a temetési szertartás külsőségeire való utalás. A fiatalon meggyilkolt legény zágoni balladájának öt strófája tartalmazza a halott búcsúját, hagyakozását. Elbúcsúzik leány- és legénybarátaitól, édesanyjának a temetési szertartással kapcsolatos óhajait foglalja össze (Albert E. 1973: 439). A bálban meggyilkolt legény a sepsiszentgyörgyi balladaváltozatban előbb pajtásaihoz szól, majd édesanyjának hagyakozik temetésével kapcsolatban (Albert E. 1973: 425). A fától ütött legény rendre elbúcsúzik a Hargita fától, barátaitól, szüleitől, a szentpáli legényektől és leányoktól, majd az édesanyjának rendelkezik a sírkeresztet illetően (Albert E. 1973: 462).

c. A *biográfia*. A biográfia identifikációs eszköz, amelynek megszerkesztése és felmutatása a be- és kilépési események része, s szerepe az egyén státusának megalapozása vagy kiigazítása. Minthogy a halál lezárja a biográfiát, indokolt, hogy a halál bekövetkeztekor a komplett biográfia elkészüljön. Ugyanakkor a biográfia (ezen belül különösen a halál okainak részletezése) világít rá a haláleset váratlan, idő előtti bekövetkeztére. A ballada csupán egyik, de nem egyetlen biografikus szöveg, amely a haláleset alkalmával megszerkesztésre és szertartásos bemutatásra kerül.⁷⁸ A sírfelirat, a halottbúcsúztató, a gászjelentő, a nekrológ, a temetési prédikáció bizonyos mértékben a biografikus

⁷⁸ Az önéletrajzi diskurzust többen tekintik ön-helyreállító diskurzusnak, a sírfeliratot hozva fel példának. A témáról: P. de Man 1997, B. Menke 2002.

elemeket népszerűsítenek. A meggyilkolt legény balladája autobiografikus formában nevezi meg az áldozatot, életkorát, a gyilkosság módját, a temetés körülményeit, a sírfeliratot (Albert E. 1973: 435). Az öngyilkos gyilkos balladájának sepsibesenyői változatában a gyilkoshoz intézett kérdésre az az egész életét elmondja: húsz évet töltött, ebből három évet katonáskodott, Étfalván cselédnek szegődött, egy ártatlan lányt meggyilkolt, majd a csűrben felakasztotta magát (Albert E. 1973: 444).

d. A helyi ballada mint *tudósítás* (híresztelés) és mint e. *igaztörténet*, *pletyka* a tragédiát, a halálesetet *esetté*, *ügyé* avatja, feltűnő, szembetűnő módon hívja fel rá a figyelmet. Az eset, az ügy egy partikuláris esemény, történés egy közösség mentalitása, értékrendje szempontjából történő interpretációja, a figyelemnek a partikuláris eseményre való ráirányítása; a közösség tagjainak érzelmi-etikai mozgósítását szolgálja.⁷⁹ A *cséplőgéphez esett legény* esztelenki változata nyolc sorban megnevezi a települést, a baleset körülményeit (cséplés), az áldozatot, az áldozat kedvesének kétségbeesett segítőszándékát, a mentési igyekezetet (szekérrel kórházba szállítják), az orvost, az orvosi szentenciát (Albert E. 1973: 368). A zsurnalisztika, valamint a ponyvairodalom, s laikus változatuk, a hírvers a lokális eseményt szenzációvá avatva popularizálja egy olyan világban, amelynek az esemény része, a narrátor és a befogadó pedig egyaránt tagja. Csupán azzal az esettel tud mit kezdeni, amely érdeklődésre tart számot.⁸⁰ Az eset kuriózumát sajátos frazeológiai eljárásokkal, retorikai fordulatokkal fokozza. Ebben a szándékában egyrészt a hitellességre való törekvés, a dokumentálódás, másrészt, ezzel ellentétben, a csúsztatás, a túlzás, az átszerkesztés, az átdimenzionálás áll rendelkezésére. Az igaztörténet, a pletyka ugyanezt az utat teszi meg, ám az eseményt a lokális közösségen belül, a lokális közösség számára tematizálja. Épp ezért nem kell teljes módon dekontextualizálnia az eseményt, teljesen explicitté tenni, hiszen az esemény részletei a közösségekben közismertek. Közben az első szövegtípus a nyilvánosság terébe emel egy lokális eseményt, s az esemény egy közösség, egy életvilág metaforájává válik, addig a második szövegtípus a helyi közösségen belül maradván a regényességet, a szenzációserűséget közelíti hozzá a közösség életéhez, mentalitásához, viszony- és kapcsolatrendszeréhez. A meggyilkolt legény balladatípus zalánpataki változatában a meggyilkolt legényt emlékezésre szólítják fel, aki részletezi az eseményeket, szóháton idézve a gyilkosokkal folytatott párbeszédet is (Albert E. 1973: 400). A Mérában történt kettős (anya és lánya) gyilkosságról szóló ballada az *Itt Mérában a nagy utcán mi történt?* kérdésre izgatottan foglalja össze az eseményt (Kallós Z. 1977: 349). A meggyilkolt legény balladájának magyarhermányi változata a *Hallottatok, Nagyhermánba mi történt?* kérdéssel készíti elő mondanivalóját (Albert E. 1973: 422). A megölt juhász torjai balladájában a narrátor közönség hiányában is a *Hej istenem, az erdőbe mi történt* öngerjesztő sóhajtással kezdi felmondani a történetet (Albert E. 1973: 382).

⁷⁹ Az *ügy*, illetve az *eset* terminusként való használatáról: Kapitány Á.–Kapitány G. 1999, illetve E. Cioran 1991.

⁸⁰ A ponyvairodalom kelendőségét nagymértékben a szenzáció erejével bíró történetek biztosították (Pogány P. [1978]: 82–92). A históriás énekről és a hírversről: Takács L. 1951, 1958.

f. A helyi ballada mint *regény*, *regényesség* a fantáziát, a valóságtudatot, az értékrendet megmozgató narratív produktum, amely az eseménytelen hétköznapot a különleges alkalommal, a megszokott világot a szokatlannal, a hétköznapit a lehetőséggel, a képtelennel, az átlagembert a személyiséggel állítja szembe.⁸¹

A fenti helyzetek mindenikének sajátos retorikai fordulatok felelnek meg. Bár a tragédia általában is rendelkezik egy sajátos retorikával (az előre nem látott, radikális változás, az értékvesztés pátosza, megjelenítésének kelléktára), a tragédiát mindenik helyzet másként láttatja és másként jeleníti meg. Ezek a retorikai fordulatok érzékeltetik, teremtik meg azt a stilizált beszédhelyzetet, amelyen belül a tragédiáról való beszámoló elhangzik. A szakirodalom a helyi balladákkal kapcsolatosan e formuláknál időzött el legtartósbabban. A siratóballadák egyik kedvelt kezdőformulája az *XY voltam én ezidáig./ Éltem huszonhat éves koromig: Bartha Pali voltam én idáig./ Éltem huszonhat éves koromig* (Albert E. 1973: 432), *Baróti János voltam én idáig./ Éltem huszonnyolc éves koromig* (Albert E. 1973: 434), *Baróti Sándor voltam én idáig./ Éltem huszonkét éves koromig* (Albert E. 1973: 453). A másik gyakori kezdőformula kérdés formájában hangzik el: *XY, mit gondoltál./ Mikor a vízre indultál?* A kérdésre adott válasz szintén sztereotip jellegű: *Én egyebet nem gondoltam./ Szerencsétlen úton jártam* (Faragó J. 1977a: 380–385, Kríza I. 1991: 155). További példák: *Molnár Gyurka, mit gondoltál./ Mikor Teksére indultál?* (Albert E. 1973: 400), *Oláh Ignác, mit gondoltál./ Mikor a bálba indultál?* (Albert E. 1973: 424), *Czintos István, mit gondoltál./ Mikor a házba indultál?* (Albert E. 1973: 444), *Miklós Judit, mit gondoltál./ Mikor mosni elindultál?* (Albert E. 1973: 456). Énekmondói gyakorlat részét képezte a hallgatók megszólítása: *Hallottátok, Haranglábbon mi történt?/ Hallod, pajtás/anyám/babám, Haranglábbon mi történt?* (Solymossy S. 1929: 664–665). A *Hallgassátok...* megszólítás hitvitázó énekek és bibliai históriák kezdőformulájaként kezdte pályafutását, majd a históriás énekekben élt tovább. A *Hallottátok híret?* legelőször a 17. század első felében fordult elő (Demény I. P. 1997: 297–298). A hősi epika, a históriás énekek kezdő eljárásaként ismert a szűkítő szerkezet, a helyszín és a tárgy fokozatos pontosítása (Demény I. P. 1997: 279).

A történetet indító nyugalmi állapotot a *kiállott a kapuba* formula jelzi: *Kocsis Anna kiállott a kapuba* (Albert E. 1973: 385), *Imre éppen kiállott a kapuba* (Albert E. 1973: 451). A vizitára való előkészületet az udvar tisztára seprése jelzi: *Jön a péntek, jön a szombat, vasárnap./ Sepregetnek a cőfalvi leányok./ – Seperd, Ida, udvarodat tisztára./ Jön a Zsiga, recsegős a csizmája* (Albert E. 1973: 468), *Jön a péntek, jön a szombat, vasárnap./ Söpörgetnek a pávai leányok./ – Söpörd, Irma, udvarodat tisztára./ Jön a Dénes, ropogós a csizmája* (Albert E. 1973: 417). A gyilkosság kegyetlen voltát a *nem megölték, hanem...* fokozó formula érzékelteti: *nem megölték, hanem agyonütötték./ Juhairól a harangot leszedték* (Albert E. 1973: 381), *Nem megölték, hanem fejték*

⁸¹ A regényesség műszóként érdekes, a köznapitól eltérő, de valószerűnek tetsző eseményt jelöl. Művészeteken kívüli jelenségeket (esemény, táj, jellem) is jelent (Kovács E. 1989).

levették./ *Lováról is a csengettyűt leszedték* (Albert E. 1973: 390). Szintén a kegyetlenséget érzékelteti az alábbi szóláshasonlat: *Vérét vették, mint a fogolyamadárnak/ A szotyori Kocsis Anna urának* (Albert E. 1973: 384), *Háromszéki Butyka Imre zsandárnak* (Albert E. 1973: 387), *Bartis András legkisebbik fiának* (Albert E. 1973: 393), *Az almási Mátyás Péter fiának* (Albert E. 1973: 410), *Árok Balázs legügyesebb fiának* (Albert E. 1973: 413), *A kővári Puskás Vilmos fiának* (Albert E. 1973: 430), *A kollektor Ida nevű lányának* (Albert E. 1973: 468), *Vérét fogták, mint egy fogolyamadárnak./ Illyefalvi szegény Györke Jánosnak* (Albert E. 1973: 386). A tragédia bekövetkeztének hirtelenségét a *Két óraker még a bálba mulatott./ Háromkor már piros vére kiomlott* (Albert E. 1973: 422), *Még vasárnap délután/ Vigan sétált az utcán./ Már csütörtök estére/Vitték a temetőbe* (Keszeg V. 2004 I.: 266) formula fejezi ki. A tragédiát a gyászba öltözött lányok csoportja adja hírül: *Gyertek, lányok, öltözzünk fel fehérbe./ Vigyük Marit Emil doktor elébe* (Albert E. 1973: 465), *Gyertek, lányok, öltözzünk feketébe./ Vigyük Marit édesanyja elébe* (Albert E. 1973: 465), *Gyertek, lányok, öltözzünk feketébe./ Kísérjük ki Sándort a temetőbe* (Albert E. 1973: 429). A narrátor vagy a meggyilkolt gyermek patetikusan felszólítja a szülőket a holttest fogadására: *Nyisd ki, anyám, a kapudat./ Halva hozzák szép fiadat* (Albert E. 1973: 427), *Nyisd ki, anyám, zöldre festett kapudat./ Ereszd bé a szerencsétlen fiadat* (Albert E. 1973: 429), *Édesapám, nyisd ki kapudot./ Hogy vigyék ki a te fiadot* (Albert E. 1973: 446), *Nyisd ki, anyám, a fekete kapudat./ Ereszd be a szerencsétlen lányodat* (Albert E. 1973: 454), *Nyisd ki, anyám, gyászba borult kapudat./ Halva hozzák gyönyörű szép lányodat* (Albert E. 1973: 465), *Butyka János, nyisd ki a te kapudat./ Halva hozzák a te édes fiadat* (Albert E. 1973: 387), *Nyisd ki, Sütő Mihály, a te kapudat./ Mert hozzák az egyetlenegy fiadat* (Albert E. 1973: 417). A gyilkos az égre tekintve gyakorolja a bűnbánatot: *Fel is áll a székre./ Rátekint az égre* (Albert E. 1973: 393), *Belép a börtönbe./ Kitekint az égre* (Albert E. 1973: 396). A beteg állapotának kilátástalan voltát a *félrefordul, s azt mondja* formula jelzi előre: *Fődoktor úr félrefordul, s azt mondja./ Ennek csak a jó Isten a doktora* (Albert E. 1973: 429), *Emil doktor felvágta és azt mondta./ Ennek a jó Isten lesz doktora* (Albert E. 1973: 465), *Lőrincz doktor megvizsgálta, s azt mondta./ Hogy ennek a börtön lesz a doktora* (Albert E. 1973: 416). Az akasztás előkészítését a *faragják a fát* formula fejezi ki: *Újtordában most faragják azt a fát./ Amelyikre Bajka Sándort akasztják* (Keszeg V. 2004 I.: 269), *Három napja faragták meg azt a fát./ Amelyikre betyárlegényt akasztják* (Albert E. 1973: 386), *Felsőtorján most faragják azt a fát./ Amelyikre Dávid Dezsőt akasztják* (Albert E. 1973: 398). A fiatalon meghalt áldozat utolsó kérését intéz édesanyjához: *Édesanyám, csak az a kérésem./ Ültetessen rózsabimbót nékem* (Albert E. 1973: 438), *Hogy keresztfát csináltasson nékem* (Albert E. 1973: 432), *Akasztofát csináltasson nékem* (Albert E. 1973: 432), *Fehér inget csináltasson nékem* (Albert E. 1973: 432), *Cigányzene kísérjen el engem* (Albert E. 1973: 433), *Márványkövet állíttasson nekem* (Albert E. 1973: 434), *Gyázkocsival temettesen engem* (Albert E. 1973: 439), *Nyolc menyasszony síromig kísérjen* (Albert E. 1973: 394). A halottat a temető nyitott kapuval várja: *Nyitva van a temető kapuja./ Kísérjete engemet ki oda* (Albert E. 1973: 463), *Nyitva van a temető kapuja./ Bíró Janit most*

viszik bé rajta (Albert E. 1973: 438). A gyászt a harangszó adja tudtul: *A templomba szépen harangoznak,/ A legények szépen sorakoznak* (Albert E. 1973: 432), *A templomba szépen harangoznak,/ A leányok szépen sorakoznak* (Albert E. 1973: 434), *Temetésre szépen harangoznak,/ Barátaim mind egy sorba állnak* (Albert E. 1973: 440). A gyilkos és áldozata sorsát egy ellentét foglalja össze: *Combor Mártont viszik a temetőbe,/ Burján Palit az örökös börtönbe* (Albert E. 1973: 430), *Puskás Vilmost viszik a temetőbe,/ Barátait az aradi börtönbe* (Albert E. 1973: 430), *Bíró Jancsit viszik a temetőbe,/ Engem pedig kísérnek tömlőcbe* (Albert E. 1973: 442), *Bartis Annát viszik a temetőbe,/ Szeretőjét az aradi börtönbe* (Albert E. 1973: 393), *Árok Balázst viszik ki a kórházba,/ A gyilkosát a szentgyörgyi fogházba* (Albert E. 1973: 414). Az áldozat azzal nyugtatja magát, hogy kezével senki vérért nem ontotta: *Kezem szennyét senki nem hordozza,/ A szerelem tett engem a sírba* (Albert E. 1973: 456), *Senki kezem szennyét nem hordozta,/ Egy fenyőfa halálom okozta* (Albert E. 1973: 464), *Senki kezem szennyét nem hordozta,/ Jó barátom véremet ontotta* (Albert E. 1973: 440), *Kezem szennyét senki nem hordozza,/ Édesapám véremet ontotta* (Albert E. 1973: 394). Több ballada az *énrajtam tanuljatok, rólam példát vegyetek* formulával fogalmazza meg az eset tanulságát: *Na most, lányok, énrajtam tanuljatok,/ A legénynek csókot sose adjatok* (Albert E. 1973: 452), *Lányok, lányok, rólam példát vegyetek,/ Egy-két legényt soha ne szeressetek* (Albert E. 1973: 393), *No legények, énrajtam tanuljatok,/ Részegekkel szóba ne is álljatok* (Albert E. 1973: 414), *Jó testvérim, most rajtam tanuljatok,/ Csíkiakkal vitába ne szálljatok* (Albert E. 1973: 419).

A további példáktól eltekintünk. Megismételjük és hangsúlyozzuk következtetésünket, miszerint a helyi ballada helyi (a fent felsorolt) igényekhez igazodik hozzá. Ezért is valódi értéküket és szerepüket egyedül a helyi közösség szövegrepertoárjában, kommunikációs gyakorlatában és értékrendjében lehet megérteni.

2. A hagyomány és a reprezentált esemény egymáshoz való közelítése készséget és jártasságot tesz szükségessé. Tudomásunk van arról, hogy az esemény balladai reprezentációja több esetben nem teljes mértékben fedi egymást. A balladai formulák átvétele miatt a ballada szövege olyan szemantikai elemeket telepít be a szövegbe, amelyek az eseményben nem voltak jelen. Illetve a balladai epizódok között betöltetlen helyek maradnak.

A háromszéki gyűjtésben található meg egy gyilkosságtörténet balladai feldolgozásának két változata. A 19. század közepén a Kálnok és Zalánpataka között elterülő erdőben, a Tekse tetőn három rabló között nézeteltérés támadt, aminek a bűnözők egyike esett áldozatául. Az egyik változat szerint Molnár Gyurka rablógyilkosság áldozata. A lovait legeltető hősre fegyveres támadók csapnak rá. Bár életéért cserébe a megtámadott legény minden pénzét felajánlja, támadói vérért veszik, s utána kirabolják. A másik változatban a főhős bűnözőként jelenik meg, aki bírával (*urak*) egyezkedik. Beismeri bűnösségét, s arra kér engedélyt, hogy búcsúlevelet írjon megárvuló három gyermekének és bánatos feleségének. E változat nem a bűnrészesekkel történt összetűzésből, hanem az elkövetett bűncselekményeket követő igazságszolgáltatásból vezeti le a hős halálát. A bírával való egyezkedés az utolsó kívánságot elutasító hivatalos hatósági személyeket állítja hátrányos megvilágításba

(Albert E. 1973: 400–401). A balladához fűzött magyarázatok eltérnek a balladai történet-től. A balladát kísérő interpretáció – szintén ellentmondásosan – más kontextust társít az eseményhez. Egyik adatközlő, számtalan „hiteles” adatot felsorakoztatva a következőképpen értelmezi a balladát: *Ebben az erdőben ezen a vidéken élt három rabló: Cári Nitru, Mónár Gyuri és Karácsony János. Együtt raboltak és fosztogattak. Mígnem a húr pattanásig feszült, hogy minden kivilágosodjék. Ekkor Cári Nitru és Karácsony János minden elkövetett rablást Mónár Gyurira mostak, aki szárazajtai születésű, és akinek a becézett neve Keteka. Végül is elhatározták, hogy meg fogják ölni, hogy ne tudjon elmondani senkinek semmit.* Egy másik értelmezés Molnár Gyuri tragédiáját a gyermektelen gazdag és a szegény, gyermekes testvér konfliktusára vezeti vissza. Egy másik értelmezés a szegény és gazdag testvér halálos kimenetelű konfliktusára építi a történetet (Albert E. 1973: 537). A Kézdivásárhelyen 1931-ben meggyilkolt Árok Balázs történetének egyik változata szerint a gyilkosságra részegek közötti szóváltás, másik változata szerint barátok közötti nézeteltérés miatt került sor. Két változat a haláleset pusztá tényét örökíti meg (Albert E. 1973: 413–415). Egy, a gyilkosság idején a városban szolgáló cseléd visszaemlékezése szerint két legény egy leány miatt verekedett meg életre-halálra. Az eset törvényszéki tárgyalásáról beszámoló helyi lap értesülése szerint két ittas féltestvér szúrta halálra áldozatát, amiért felszólításukra nem volt hajlandó kitérni előlük (Albert E. 1973: 538). A bardóci véres családi tragédiát előadó ballada sem a gyilkosság okát, sem módját, sem körülményeit nem nevezi meg, csupán a négy áldozatot sorolja fel. A ballada által aktivizált emlékezet azonban részletesen kitér az egyes gyilkosságokra, a gyilkosság okára. Az emlékezet megőrizte a gyilkos által hátrahagyott búcsúlevelé tartalmát is (Albert E. 1973: 536). A kibédi megfagyott asszony, Gábor Liza balladája nem tesz említést a halál okáról (Ráduly J. 1975: 188).

A szemantikai pontatlanság azonban nem okoz gondot. Úgy tűnik, a balladaszöveggel konvencionális módon együtt jár egy megállapodott *beleértési tartomány*. Ez a mögöttes tartalom a szöveg értelmezési horizontja, amely kulturálisan öröklődik, s közösségen belül állandósul (M. M. Bahtyin 1985: 18–22). A ballada előadását általában közvetlenül követi a történet kiigazítása, részletekkel való kiegészítése. Ez az eljárás a helyi ballada *használati módja*. A lészpedi, kútba fült legény tragédiáját megörökítő történetet követő beszélgetés hangulatát Faragó József örökölte meg: *A ballada utolsó sorának elhangzása után a jelenlévő asszonyok nyomban élénk beszélgetésbe kezdtek. Megjegyzéseik közvetlenül ugyan nem, de közvetve mégis Bráz Erzszi alkotását illették, mert szó szót követve, Farkas István halálos balesetének olyan újabb körülményeit és részleteit elevenítették föl, amelyeket a balladában szintén említeni lehetett volna.* (Faragó J. 1977: 295.)

A már említett kalotaszegi ballada alkalmas annak bizonyítására, hogy a ballada és a balladaéneklés emlékezetkönnyítő eszközként szolgál. A ballada szűkszávúan szól a Káplár Marci és Török Gyurkó Pista közötti konfliktusról, Káplár Marci haláláról, a Török Gyurkó Pistára kirótt büntetésről. Az oralitásban viszont a vázlatos történet kiegészül az esemény részleteivel. A konfliktus előzményei a néhány nappal korábbi karácsonyi kántáláshoz ágaznak vissza. Karácsony előestéjén ugyanis a falu legényei két csapatba szerveződve járták a falu házait, karácsonyi énekeket énekelve, s összegyűjtve a kántálóknak

kijáró adományt. A következő napokon a kalácsot a falu szegényebb családjai között értékesítették, a pénzt pedig a csoport tagjai között kellett volna szétosztani. 1927-ben azonban Török Gyurkó Ferenc, aki a falu egyik módos családjának volt ifjú tagja, nem kapta meg a neki kijáró részesedést. Hogy jogainak érvényt szerezzen, segítségül hívta a családosok szilveszteri mulatságán lévő két testvérbátyját. A dulakodás a Káplár Mártont védelmező legények és a Gyurkó Ferencet támogató házasemberek verekedésévé fajult. Ebben a verekedésben a károsult Török Gyurkó Ferenc egyik bátyja, Pista szíven szúrta Miklós Káplár Marcit. A halottat egy lepedővel leterítve, szánon vitték haza a szülői házhoz, január első napjának hajnalán. A gyilkost két évi börtönbüntetésre ítélték. Ez idő alatt a börtönben kitanulta az asztalos mesterséget. A börtön s az elszenvedett szegény Gyurkó Ferencet emberkerülővé tette. Egy télen járomnak való fáért ment az erdőbe. Mikor a Miklós Káplár család réjtén ment keresztül, a lopott nyírfa ráborult, halálra nyomta. A hó beborította az élettelen testet (Vasas S. 1981).

Bajka Sándor balladája hasonlóképpen az esemény szélesebb és részletesebb kontextusát aktivizálja. A ballada előadása csupán elindította az esetről való beszélgetést. A falu társadalmában a családcsúfoló mondókákkal és igaztörténetekkel együtt évtizedeken keresztül a Bajka család marginalizálásának eszköze volt a ballada. Éneklése ma is a leszármazottak felháborodását, sértettségét képes kiváltani. Az évtizedek folyamán, rendre olyan morális tartalmak rendelődtek a ballada mellé sajátos beleértési tartományként, mint a gyilkosság embertelensége, a családon belüli örökösödés önkényes irányítása, a fiatalok párválasztásának felnőttek általi irányítása, az ítélőbírák döntésének kegyetlensége, a román béreslegény anyjának bosszúszomja. Ezek a tartalmak azonban egyetlen változatban sem fordulnak elő együtt, csupán az értelmezés helyzetében kerülnek kimondásra. Az 1970-es években a faluban élő Ősz Ilona folytatott kutatást. A száz évvel korábbi eseményről a falunak a következő részletekről volt még tudomása.

Bajka Sándor édesanyja korán, gyermekszülésben halt meg. A határon érték utol a szülési fájdalmak, onnan szaladt haza, kifáradt, ez okozta halálát. Az apa huszárszázados, szigorú, *kriminális ember volt*. Nem vette komolyan fia nősülési szándékát. Fiának ezt az utasítást adta: *Ide ne hozz kisasszonyt*. A fia ellen fordulását második felesége is támogatta. A csegezi származású özvegyasszony ellenszenvvel kezelte mostohagyermekait. Bajka Sándor az ő kérésére nem folytatta tanulmányait. A gazdag lányt azzal utasították el, hogy *igen urak*, a szegényt meg azzal, hogy *azok nem hozzánk valók, mert szegények vagy parasztok. Nem volt a mostohának semmi sem jó, a saját gyermekének sem volt semmi becsülete*. A falu őt okolta Sándor haláláért. A falu azt is nehezményezte, hogy a fiú felakasztása után a szülők nagy házat építettek: *volt nekik kedvek ilyen házat építtetni*.

A keresztanya idős, 80 év körül járó módos asszony volt.⁸² Férje úgy fogadta a napszamosokat, hogy a munka előtt enni adott nekik. Aki nem evett mohón, azt elkergette, mert

⁸² A törvényszéki tárgyalásról készült riport szerint a gyilkosság elkövetésekor Bajka Sándor 26, a keresztanya, Bajka Györgyné Balog Anna 72, a megölt szolga pedig 16 éves volt (Almási I. 1977: 107).

aki enni nem tud, az nem is dolgozik. A férj halála után az özvegy kriptát épített. Nagyon gazdag volt. Feltételezések szerint volt *aranyból ekéje-taligája*, de halála után ezt nem találták meg. Vagyonát Bajka Sándorra és egy aranyosrákosi rokonra készült hagyni.

A gyilkosság előtti napon Sándorékát egy rokonuk látogatta meg. Mikor kikísérte, Sándor afelől érdeklődött, hogy meggyógyul-e a keresztanyja. A látogató igennel felelt. Utólag megbánta válaszát, mert a közeli halálra gondolva esetleg Sándor nem vetemedett volna a gyilkosságra.

A legény előbb fejszével fejbeütötte keresztanyját, majd elvágta a nyakát. A földön aludt az özvegyasszony román cselédje, akit ugyanúgy elpusztított. A pénz az asszony derekára volt kötve. Ezt azonban Bajka Sándor vagy nem kereste, vagy nem találta meg. A fejszét hazavitte magával, a padláson rejtette el. Az istállóban aludt a másik cseléd. Este egy veder vizet vitt magával. Reggel a víz rózsaszínű volt – a gyilkos feltételezhetően ebbe mosta bele véres kezét.

A késő esti látogatásnak szemtanúja volt. Mikor a gyilkosság elkövetése után Bajka Sándor hazafele tartott, közöttük a következő párbeszéd zajlott le:

- Megölték keresztanyámat – mondta Bajka Sándor.
- Megölted te – válaszolta a falubeli.

Bajka Sándor részt vett keresztanyja temetésén, a halott lábánál állt. A szemtanúk szerint *váltotta az arcszínét*. A temetés után jelen volt az örökség elosztásánál is. Őt azonban nem érdekelt az osztozkodás.

A megölt cseléd szülei példás büntetést kértek a gyilkosra. Bajka Sándor 10 hold földet ajánlott fel arra az esetre, ha a vádat visszavonják. Az anya azonban hajthatatlan volt.

- Moarte pentru moarte⁸³ – hangoztatta.

Más vélekedés szerint az apja nem volt hajlandó közbenjárni a büntetés enyhítéséért.

- Ha megölte, akkor szenvedjen – mondta.

Bajka Sándor Ilona nevű nővére nagyon ragaszkodott öccséhez. A siralomházban is meglátogatta. Ő vitte azt a zsebkendőt, amellyel a kivégzés előtt a legény szemét bekötötték.

Az unitárius lelkész akasztás előtt úrvacsorát szolgált fel neki.

Sándor magas termetű, ügyes, fekete szemű, szép fiú volt. A hivatalos szervek is sajnálkozva hajtották végre kötelességüket. Hóhérokat Pestről rendeltek erre az alkalomra. A főhóhér így szólt a fiúhoz:

- Nem én akasztlak fel, hanem a törvény. – Majd társához: – Húzd meg!

Az akasztásra a megyeház udvarán került sor.⁸⁴ Bajka lába alá zsámolyt tettek. Nyakára selyemzsinórból kötöttek hurkot. Akasztás után a fejét levágták, Kolozsvárra vitték. Testét a *Bornyúk rétyjére* temették, a bűnözők temetkezési helyére.

⁸³ 'Halált a halálért.'

⁸⁴ A kivégzés időpontja: 1883. november 17. (Almásy I. 1977: 107).

3. A lokális ballada mnemotechnikai eszköz, mnemonikus gyakorlat, amely egy, a közösség szempontjából fontosnak tartott esemény *kihelyezését*, megörökítését teszi lehetővé. Az esemény narratív feldolgozása *emlékezési alakzat*, amely a hiánytalan felidézést biztosítja, s amely az emlékezési esemény alapjául szolgál.⁸⁵ A ballada csupán megkönynyíti, elindítja és irányítja, de nem határolja be az emlékezést.⁸⁶

A kimondottan a helyi jellegű narratívumok gyűjtésének állapota miatt alig van tudomásunk a helyi ballada *létrejöttének és előadásának mikrokontextusa*, a helyi ballada és a beszédhelyzetek, beszédesemények közötti viszony tekintetében. Az a néhány feljegyzés, amely körültekintően adatolta a ballada használatának módját és kontextusait, arról győző meg, hogy a ballada a különböző kommunikációs események és helyzetek keretében kerül előadásra.

A kutatás több esetben rögzítette a lokális balladának halottbúcsúztató szándékkal való megalkotását és előadását. A halottbúcsúztatás mint kommunikációs szándék, esemény és szövegtípus egyszerre rendelkezik a szertartás irányításának, a búcsú, a biográfia, a genealógia, a meditáció, a végrendekezés, a halott nyugalma befolyásolása, az emlékéllítés funkciójával. Mindezek a funkciók egy rituális helyzetben, rituális módon előadott narratív szövegben valósulnak meg. Antal Árpád kutatásaiból tudjuk, hogy Balog Józsi balladájának alapszövegét a kézipolyáni autodidakta tanító, Szántó Ferenc búcsúztatóénekként alkotta meg. A tanulmány szerzője szerint „a kántor búcsúztató énekében maga a halott szólalt meg, számot adott életéről, elmondta halála történetét, sorra elbúcsúzott családtagjaitól, rokonaitól és az »isteni rendelésben« való megnyugvásra intette őket. Szövegünk vizsgálata arra figyelmeztet, hogy a sirató vagy búcsúztató balladatípus – melynek egyik legrégebbi darabja éppen a Balog Józsi – bizonyára annak következtében alakult ki, hogy a népi epika hagyományai érintkezésbe kerültek a kántori siratóversek műfajával” (Antal Á. 1962: 34). A népballada és a halottbúcsúztató kapcsolatára több, az utóbbi években napvilágot látott munka is kitér (Kríza I. 1991, 1993, Bartha E. 1995, Keszeg V. 2004a:305).

A balladagyűjtés meglepően sok településről regisztrálta a helyi események versben való feldolgozását, füzetbe való lejegyzését. Györke Jánosnak a Szotyorban 1892-ben történt meggyilkolásáról a hagyomány szerint egy helybeli asszony írt verset (Konsza S. 1957: 222). 1928-ban Nyujtódon egy bálban kirobbant verekedésben egy legényt halálosan megsebeztek. Balladáját helybeli asszony, Rác Amál írta meg (Konsza S. 1957: 228). Az 1949-ben Torján a szeretők útjában álló férj elleni merénylet verses feldolgozását egy helyi lakos 1950. május 16-án jegyezte be a füzetébe (Olosz K. 2003a: 12). Az egymásért haló szerelmesek kálnoki balladáját a tragédia utáni napokban röplapokra nyomtatva, nagy példányszámban árulták a sepsiszentgyörgyi vásárban: *Aki árulta, Ikafalváról jött.*

⁸⁵ A történetről mint emlékezési alakzatról J. Assmann 1999: 38.

⁸⁶ A fa által 1950-ben megölt csíkdánfalvi legény balladáját egy lány emlékébe jegyezte barátnőjének 1951-ben: *Szeretettel jegyezte Imre Juli, Vízi Margitnak Csíkdánfalvi, 1951-ben október 18-án csütörtökön délután 2 órakor Brassóba* (Albert E. 1973: 542).

Amikor kezdte énekelni, úgy vették, hogy majdnem megölték. Én is vettem. Még ejjsze a legelső én voltam. Vagy hetven évvel ezelőtt volt. Tiszta igaz történet volt. A papírokat nagy halomba rakta. Annyit hozott, amennyit elbírt, mind elkelt. Sírva vette mindenki a kezébe. Az egész volt húsz krajcár (Albert E. 1973: 543). Hasonló helyzetre emlékezik vissza egy másik személy is: *Ahogy megtörtént a halál, egy Mircse nevezetű ember Kisborosnyón elkezdte az éneket. Iparos vót. Nyomtatott lapokon árulta az énekjít* (Pozsony F. 1984: 272.) A kibédi Majlát András a cigányvirrasztókban kántori szerepet töltött be. Ilyen alkalmakkor ő kezdeményezte az éneklést. 1970-ben felesége halálára került sor. A temetés utáni hat hétben komponálta meg felesége siratóballadáját (Ráduly J. 1975: 188). Körültekintő adatok hiányában azonban nehéz megállapítani, hogy a verses feldolgozások mögött milyen szerzői gyakorlat, öntudat, szerepkör húzódik meg. Azonban a népi írásbeliség szórványos adataiból közismert, hogy a saját használatra készült versektől a hallomásból ismert szövegek megörökítéséig, a személyes alkotói ambícióktól a sajátos közösségi szerepköröknek eleget tevő specialistákig, az oralitásban megalakított, őrzött, terjesztett szövegektől a kéziratos füzetekbe jegyzett, néhány példányban sokszorosított, vagy szórólapokon terjesztett versekig az írott helyi balladák széles skálán helyezkednek el. A populáris írásbeliség, írásgyakorlat, a helyi balladák (írott) szövegkörnyezetének vizsgálata azt bizonyítja, hogy a balladaírás a. hol egy-egy népi alkotó életművének, b. hol egy-egy személy megörökítésre méltónak tartott szövegeinek, c. hol a közösségi használatban lévő szövegek regiszterében helyezkedik el. Első esetben a balladaszövegek a szerzői szándékokból, írói világképből és alkotói gyakorlatokból vezethetők le, s a misszilis levelekkel és az episztolákkal, az autobiográfiákkal, a különböző lírai és epikus, verses és prózai alkotásokkal (emlékvers, ima, életvezetési tanács, aforizma) állnak *textuális koherenciában*, létrejöttüket, feljegyzésüket az írás- és alkotásigény motiválja.⁸⁷ Második esetben a balladák a népdal- és nótafeljegyzések, családnaplók, nők esetében gyógyítási és ételreceptek, házvezetési és háztartási tanácsok, férfiak esetében gazdanaplók szövegei között helyezkednek el. Használati értékük a mindennapi élet vezetésében és dokumentálásában, a családi (genealógiai) emlékezet szolgálatában áll.⁸⁸ Harmadszor, a helyi balladák a helyi használatú lakodalmi, funerális és alkalmi költészettel együtt (menyasszony-, vőlegénybúcsúztató, meghívó, névnapköszöntő, nőnap, ünnepnap köszöntő, halottbúcsúztató, sírfelirat, gyászjelentő, nekrológ, emlékműfelirat, locsolóvers stb.) közösségi szertartások keretében töltik be elsődleges szerepüket. A szöveg

⁸⁷ Autodidakta populáris költők életművének darabjai a 19. századtól kezdődően folyamatosan jelentek meg különböző lapokban. Ujváry Zoltán több tanulmányban a közösségük életébe integrálódó, verseik révén közismert népi verselőkre hívta fel a figyelmet (Ujváry Z. 1980). Takács Lajos a polgárosodás korának érdeklődését kielégítő, verseit nyomtatott lapokon és füzeteken terjesztő hírversírokat mutatta be (Takács L. 1951, 1958). A populáris költők versírási gyakorlatának bemutatására tett kísérlet: Keszeg V. szerk. 1999.

⁸⁸ Kéziratos füzetek szerkezetének bemutatására, a textuális koherencia feltárására tett kísérletek találhatók Ujváry Zoltán kötetében (1980). Egy aranyosszéki asszony teljes írott szöveganyagának (tárgypopulációjának) bemutatása: Keszeg V. 1998.

megszerkesztése, előadása, felmutatása maga is rituális cselekvés. Elsődleges szerepén túl a szöveg emlékeztető, dokumentáló szereppel rendelkezik.

Kanyaró Ferenc, a 19–20. század fordulójának erdélyi, nagy tereptapasztalattal rendelkező folklórgyűjtője számtalan lokális balladát ismert és rögzített. Alkalma volt tájékozódni e versek keletkezéséről is. Kéziratban maradt feljegyzésében a következőket teszi szóvá: „Az is biztosan tudom, hogy valamely szerencsétlenül jártanak barátai s néha egy nagy vidék alkotja meg a róla szóló balladát. Néha az egész falu legénysége szövetkezik a majd mindenikkel közös tárgy megénekelésére. Így álltak össze egy költő társaságba a múlt század 80-as éveiben a nagyajtai legények is. De mintha a csendes Olt mosná el ilyenkor a költészetet: ilyenkor a közös vállalat nem szokott sikerülni.”⁸⁹ Megfigyelése szerint tehát a tragédiák mint emlékeztetőre méltó események kerülnek feldolgozásra. Megalkotásukban, forgalmazásukban a közösség „érdekelte” tagjai vesznek részt. A formai-nyelvi-poétikai következetlenségek nem zavarják meg a ballada fennmaradását, használatát.

4. A gyilkosságok, a törvénysértési események egyébként is közérdeklődésre számot tartó események voltak. Az újságok állandó jelleggel számítottak az irántuk való érdeklődésre. Az események verses, balladai feldolgozását a vidéki lapok előszeretettel közölték, de az események színhelyén épp ennyire népszerűek voltak a részletekben és indulatokban bővelkedő újságbeli riportok is. 1888-ban Sepsiszentgyörgyön két szolgának, Majos Ferinek és Bokor Rózának szerelemgyermeke született. A bíróság Majost gyermektartásra kötelezte. A legény 1888. január 9-én este a leányt megfojtotta, holttestét az Oltba vetette. A törvényszéki tárgyalásokról a *Székelyföld* című kézdivásárhelyi lap *Érdekes végtárgyalás* címmel tudósította olvasóit. Az 1970-es években balladáját Szotyorból és Nagyborosnyóról regisztrálta a kutatás (Albert E. 1973: 411–413, 538). 1931. április 16-án a *Székely Újság Véres tragédia – székely átok* címmel számolt be Áron Balázs kézdivásárhelyi legény meggyilkolásáról. Kézdivásárhelyen és környékén az 1970-es években még énekeltek az esetet megörökítő balladát (Albert E. 1973: 413–415, 538). A Bardócon 1907-ben lezajlott háromszoros gyilkosságról egy korabeli hírlap *Sugár János története. A nagybardoci tragédia* címmel számolt be, terjedelmesen, szívhezszólan és ugyanakkor erős moralizáló szándékkal. A cikk, valamint ennek kéziratos másolata a faluban évtizedeken keresztül közkézen forgott. Egyik másoló a cikkhez a következő záradékot fűzte: *Lemásolta Nyágus Gyula a kedves gyermekei részére, emlékül 1944-ben, augusztus 31-én* (Konsza S. 1957: 223). Az Alsó- és Felsőszentmihályon 1883-ban a keresztanya ellen elkövetett halálos merényletet, valamint a gyilkos kivégzését a helyi lap szintén részletesen bemutatta (Almási I. 1977).

Az 1910-ben a Szatmár megyei Ökörítón bekövetkezett esemény nem csupán a környékbeli balladairókat és balladaénekeset mozgatta meg. Az esemény, az árván maradt gyermekek, támasz nélkül maradt öregek sorsa hosszú időn keresztül újságtéma maradt.

⁸⁹ Kanyaró Ferenc kéziratos hagyatéka. Unitárius Egyház Levéltára, Kolozsvár. 18. csomag.

A zsurnalisztika riportban, a szépirodalom regényben (Móricz Zsigmond: *A fáklya*) örökítette meg az eseményt. Egy vidéki lap, a Tordán megjelenő *Aranyosvidék* 1910. április 2-i száma a következő szavakkal adta hírül az eseményt: „*Borzasztó tűzkatasztrófa*. Szörnyű végítélet sújtott le húsvét vasárnapján Ökörítő szatmármegyei jó magyar községre. A község vasárnap este jótékonycélú táncmulatságot rendezett egy tágas csűrben, amely szorongásig megtelt mulatozókkal. Éjfél felé a csűr egy petróleum lámpa szétrobbanásától kigyulladt, és néhány perc múlva lángban állott minden. A rémületükben félőrült mulatozók az ajtóknak estek, de a nagy tolongásban senki sem bírt kijutni. Az életükért küszködő emberek olyan vad erőfeszítést fejtettek ki az ajtók körül, hogy az irtózatosságot következtében bedűlt a csűr egyik oldala és az égő tető mindenestül rászakadt a bennszorult áldozatokra. A szerencsétlen áldozatok közül alig menekült valaki.

Háromszázan égték szénné a rettenetes tűzlávában, ezenkívül a súlyosan sebesültek száma is igen nagy. A csűr valóságos halálkelepce volt, mert a bál előtt a rendezőség a nagy kapukat eltorlaszolta és beszegezte, hogy a jegynélküliek be ne jussanak és csak egy kis ajtó maradt szabadon. Ezen pedig a halálfélelemtől őrző tömeg ki nem menekülhetett. Elpusztult a falu egész fiatalsága, csak öreg emberek és árva gyerekek maradtak a jó magyar községben, melynek minden házára ráborult a mélységes gyász.” Egy hét múlva pedig a lap arról számol be, hogy adományok érkeznek a túlélők megsegítésére, illetve, hogy a kormány szintjén szervezik az elnéptelenedett település benépesítését.

A helyi közösségben a balladai szüzsékről más típusú és funkciójú reprezentációk is készültek. A háromszéki Szotyorban 1892-ben a képviselőválasztásokat követő dulakodásban Györke János életét veszítette. A helyi hagyomány szerint a történetet egy helybéli nő verselte meg. Az illyefalvi temetőben található sírjel felirata is részletesen elmondja az esetet.

*E gyászos emléket
emelte
Neje Bu és Bánatok közt szeretett
Férjének Kotsis Anna
Itt nyugszik
Györke János
Kit élte deli tavaszán gyilkos
kezek ragadtak ki szeretett
övéi köréből meggyilkolta
Imre György két fijával
mehalt 1892be Január
30án élt 26 évet párjával 23
honapot
Béke legyen porai felett.*

(közli Albert E. 1973: 534). A balladát Konsza Samu is közzéteszi Sepsiszentkirályról (Konsza S. 1957: 222–223).

A Korond határában rablógyilkosok áldozatául esett csendőr, Butyka Imre emlékére a gyilkosság helyszínén emeltek kő síremléket. Ezen olvasható az alábbi felirat:

*BUTYKA IMRE
M. Kir. Csendőr
Emlékére
Ki 1888 Feb. 13-án
szolgálat
közben rab-
lógyilkos-
ságnak itt
esett áldo-
zatul
Emeltette
a
csikszere-
dai szárny le-
gényesség baj-
társi kegye-
letéül
1897 évben.*

(közli Albert 1973: 534–535).

Az aranyosszéki Mészkon 1896-ban a 17 éves lány, Dali Ágnes váratlanul elhunyt. Baladája a faluban és környékén máig közismert. A temetőben megtalálható az ifjú halott síremléke, rajta az alábbi felirattal:

*LETÖRT VIRÁG
KISEM NYILVA
DALI ÁGNES
ELHERVADA
SZÜLŐINEK
BÁNATYÁRA
17 ÉVES KORÁBA
SZ. 1879 be
mh. 1896 ba*

Együttal azt is említésre méltónak tartjuk, hogy a lokális emlékezetben az említett szövegtípusok mellé helyezhetőek a lokális proverbiumok is. A szólások, szóláshasonlatok részét képezik annak a helyi tudásnak, amelynek ismerete és folytonos forgalmazása kollektív életvilágot épít a kortársak számára. Az azonos helyzetek jellemzésére a különböző

lokális közösségek eltérő, a lokális tapasztalatból, emlékezetből, tudásból származó epikus anyagot aktivizálnak. A beszélő egy helyzethez közössége vagy személyes tapasztalásból egy történetet, anekdotát rendel hozzá. A proverbiumok egyéb szövegekkel együtt az elődök, a közismert személyek emlékezetét, a lokális hétköznapi történelem epizódjait örökítik át.

Azonban mint emlékezeti forma eltér az egyéb, az elődök emlékezetét őrző, genealógiai funkciójú szövegtípusoktól. Tréfás, ironikus volta inkább a fogyatékoságok, a pillanatnyi kudarok, a melléfogások emlékét tárolja. Sajátos közösségi emlékezet ez, amely a tévedések, elszólások felemlegetésével szoktat megfontolt viselkedésre.

Hasonló következtetést eredményezett egy, a tordai rátótiádákra kiterjesztett elemzés. A város lakóinak emlékezetében személyekhez kötöten őrződtek meg azok a helyzetek, amelyekben valamelyik elődjük nevenségessé vált. A történetek rendre és egyidőben a lokális múltra, az elődökre, a technikai újításoknak a lokális életvilágban való feltűnésére vonatkozó tudás részét képezik (Keszeg V. 2006a).

5. A helyi ballada a lokális közösségekben különböző funkciókat tölt be.

A helyi balladák a lokális emlékezet részét képezik. Bár a folklorisztika egy közel százéves klasszifikációs hagyomány alapján különböző kategóriákba, műfajokba sorolja, a lokális narratívumok a kollektív emlékezet által tárolt történelemként funkcionálnak. A települések határában található természeti objektumok, az épületek története, a hiedelemtörténetek, a település története, a családok és egyének története, a közösség lakóiról szóló anekdoták, proverbiumok, emlékezetes mondások, bölcsességek, akárcsak a különböző feliratok (emlékművek, templomok, épületek, sírkövek feliratai), a kéziratos feljegyzések narratív sémákba illesztve a település és a település lakóinak időben kibontakozó életét reprezentálják. A lokális emlékezet ismerete a lokális közösséget *emlékezetközösséggé* alakítja.

A narratívumok az együttléti alkalmak során, szocializáló, szórakoztató, moralizáló, marginalizáló szándékkal hangzanak el. A különböző szövegtípusba tartozó történetek egymás kontextusát építik meg, koherenciát teremtenek, egymás hitelességét szavatolják. Az aranyosszéki Mészkon 1896-ban váratlanul, fiatalon elhunyt egy Dali Ágnes nevű lány. A falu temetőjében található síremlékének verses felirata tömören mondja el a tragikus esetet. A helybéliek Dali Ágnes sírkövét és sírfeliratát referenciális viszonyba hozzák a balladával, perdöntő bizonyítékként mutogatják. Ugyanakkor a családtagok közös sírba temetkezése révén évtizedek során a családstruktúra regiszterévé változott sírfelirat Dali Ágnes családjának szerteágazó történetéről is árulkodik. A történetek felidézése, a narratív viselkedés a lokális közösséget *beszélőközösséggé* alakítja.

A helyi balladák, egyéb lokális narratívumokhoz hasonlóan, a közösség struktúráját, szociális kapcsolatait, valamint az élettér toponímiája által megörökített topológiáját tartalmazzák. Szereplőik, akárcsak a szereplők mögött álló családok közötti kapcsolatok a lokális társadalomban könnyen azonosíthatóak. A lokális tudásban e történetek azt a *genealógiai tudatot* tartják ébren, amely vertikálisan a generációk, horizontálisan

a kortársak közötti szolidaritást teremtik meg. Az epikus és a nyelvi sztereotípiák által megalkotott, többé-kevésbé állandó megszövegezésben memorizált történetek a szóbeliségben további részletekkel, az esemény előzményeivel, következményeivel, valamint a szereplők életének utólagos fejleményeivel egészülnek ki. A balladai esemény realitását a szóban forgó közösség, család története igazolja. Ilyenképpen a ballada gyakorlati funkcióval épül be a társadalmi viszonyokba. Évtizedeken keresztül alkalmas egy személy vagy család marginalizálására, családok közötti ellenséges viszonyok állandósítására. A balladában szereplő elődök tetteik által befolyásolják a leszármazottak életét és társadalmi státusát. Alsó- és Felsőszentmihályon a Bajka család az utóbbi évekig kompromittálónak érzi a családban történt gyilkosságot. Hasonló a helyzet Nagykapuson is. Az áldozat, Miklós Káplár leszármazottai felháborodva emlékeznek az 1927-es halálesetre, a gyilkos Török Gyurkó rokonsága pedig rossz néven veszi az eset emlegetését (Vasas S. 1981: 38). Egy gyilkosságtörténet Háromszéken lejegyzett balladai feldolgozása alkalmat nyújt arra, hogy a háromszékiek Csíkról való vélekedését mindegyre emlékezetbe idézzék: a ballada a szomszédos Csíkszék lakóit kegyetlen gyilkosoknak nevezi (Albert 1973: 350. sz. ballada).

A torjai ballada éneklését szinte lehetetlenné tette az, hogy a gyilkos szolga, Dávid Dezső, akit a ballada akasztófára juttat, letöltötte büntetését, hazatért falujába, családot alapított. A falu álláspontját a kutató Olosz Katalin a következőképpen foglalja össze: „A falu népe Dávid Dezső hazatérése óta sem változtatta meg ítéletét – bizonyítja az újonnan lejegyzett szöveg, s a falubeliek mai véleménye. Jelenléte azonban meghatározta a ballada további sorsát. Hazatérése óta nyíltan nem merik énekelni a balladát, mert félnék az egyszer már gyilkosságot elkövető Dávid Dezső indulatától, bosszújától. A titokban, esetlegesen felidézett szöveg elszigetelődött a közösségtől, az óvatosabbak nem merik énekelni. Íme, a véletlen hogyan befolyásolhatja a népköltészet alkotások megőrzését, élettartamát vagy pusztulását (Olosz K. 2003a: 18). Az egymásért haló szerelmesek balladájának éneklését az áldozattá vált lány édesapja tiltotta meg (Pozsony F. 1984: 272). A kibédi kántor, Majlát András, második házasságkötése után már nem volt hajlandó énekelni első felesége siratóballadáját (Ráduly J. 1975: 188).

A gyilkosság helyszínétől távolodva a lokális ballada jelentését is megváltoztatta, s csupán a történet hátborzongató regényességét, egzotikumát közvetítette. Az idegen környezetben megesett történet is számot tarthatott a figyelemre. Egyik kibédi balladaénekes ilyenképpen emlékezett vissza a segesvári piaci balladaéneklésre: *A piacon vót egy koldus, nem tudom, hova valósi vót, ő énekelte ezt az éneket. Harmonikálta s úgy énekelte. Meg is kérdeztem tőlle, hogy bácsi, ez rég történt? Azt mondta, hogy két évvel történt azelőtt. Ugyanez az énekes egy további balladát is piacon sajátított el: Makfalvára jártunk le a piacra, s ott egy balavásári (Maros megye) vak kókus énekelte. Az a kókus sokfélét füt, minden történelmet tudott. Azt nem mondta, hogy ki vót Csizmadia Sándor. Mikor énekelte, az asszonyok sírtak: körülállták, s úgy hallgatta mindenki.* (Ráduly J. 1979: 143.)

Mint kihelyezett emlékezet, mint az emlékezés alakzata a ballada történelmi érzékenységet, múlt-tudatot alakít ki. A datált epitáfiumokkal, kapu-, gerenda-, házfeliratokkal, oklevelekkel, templomi datált emlékeztető tárgyakkal, naplókkel, kéziratos füzetekkel, családi levéltárak irataival, a fényképekkel, a videofelvételekkel régen történt eseményeket, régen élt emberek sorsát, különböző helyzeteket örökítenek meg. A múlt-tudat mellett a ballada morális értékrendet, a legkülönbözőbb helyzetekkel, veszélyekkel és kockázatokkal kapcsolatos érzékenységet állandósít. A történetek ismerete, beleértési tartalommal való felruházása a lokális közösséget interpretív közösséggé alakítja.

Következtetések

1. A 19. századból és a 20. század első feléből származó adatok azt jelzik, hogy elterjedt gyakorlat volt a tragikus események versben való feldolgozása, dallam kíséretében való előadása. A lokális népballada emlékezési alakzat szerepét töltötte be, a lokális emlékezet részét képezte.

2. Az események történetté alakítása forgatókönyvek alapján történt.

3. A lokális népballada előadását követően került sor a történet értelmezésére, amely során a lokális társadalom beleértési tartományokat társított a balladához.